

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Сайфудінова Марина Миколаївна

**Психологічні чинники прояву конфліктності підлітків в
умовах освітнього процесу**

спеціальність: 053 — Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконала студент групи
ПСзм-22
Сайфудінова М.М.

ВІННИЦЯ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	7
1.1 Сутність конфлікту як психосоціального явища: ознаки, типологія, структура.....	7
1.2 Психологічні чинники конфліктної поведінки підлітків та специфіка їх прояву.....	14
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	29
2.1. Підходи та інструменти діагностики конфліктної поведінки підлітків у закладах освіти.....	29
2.2. Оцінка результатів дослідного вивчення конфліктних реакцій підлітків у контексті освітнього процесу.....	33
РОЗДІЛ 3 ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КОНСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ.....	51
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	60

ВСТУП

Історичний досвід свідчить, що конфліктні ситуації є невід'ємною складовою міжособистісної взаємодії упродовж усього розвитку людства. Вони виникали і продовжують виникати там, де є контакти між людьми. Однією з ключових соціалізаційних інституцій у цьому процесі є школа – простір, де дитина проводить значну частину свого часу. Тут вона не лише здобуває базові знання, але й активно включається у соціальну взаємодію з ровесниками та педагогами. Атмосфера, що панує у класі, значною мірою визначає її ставлення до навчання та мотивацію до самореалізації.

Останнім часом фахівці все частіше наголошують на посиленні агресивних тенденцій серед підлітків, що викликає занепокоєння як у педагогічному, так і в медико-психологічному середовищі. Підлітковий вік вирізняється динамічними змінами у фізичному, емоційному та соціальному аспектах. Низка зовнішніх чинників – таких як економічні труднощі, насильство в родині чи на вулиці – можуть серйозно впливати на ментальне здоров'я юних особистостей. Профілактика психоемоційних розладів, формування стресостійкості та забезпечення доступу до психологічної підтримки мають надзвичайно важливе значення для гармонійного становлення особистості в підлітковому та дорослому віці [1].

У цьому віковому періоді помітно зростає прагнення підлітка до автономії. Намагаючись утвердити власну незалежність, він поступово дистанціюється від батьківського контролю, що нерідко призводить до конфліктів у родині. Водночас зростає потреба у спілкуванні з ровесниками, яке набуває інтимно-особистісного характеру. Формуються міцні дружні зв'язки, часто виникає інтерес до участі у неформальних молодіжних об'єднаннях. Цей період є критичним для формування самосвідомості. Спочатку у свідомості підлітка з'являються фрагментарні образи себе, які з часом інтегруються в цілісну «Я-концепцію». Саме вона стає ключовим новоутворенням цієї стадії розвитку. Поглиблення рефлексивних здібностей, зростання абстрактного мислення та

еволюція характеру визначають якісно новий рівень мотиваційної сфери. На цьому етапі відбувається структуризація основних ліній особистісного становлення, які закладають фундамент дорослого світогляду.

На тлі сучасних військових подій дослідження девіантної та конфліктної поведінки серед підлітків набуває особливої значущості. Саме підлітковий вік є критичним для формування емоційної стабільності, розвитку комунікативних навичок і становлення соціальних стратегій. У цей період психіка є надзвичайно вразливою до зовнішніх загроз, що ускладнює процес особистісного зростання.

Війна радикально змінює звичне середовище життя молоді. Підлітки можуть стати не лише свідками жорстоких подій, а й безпосередніми жертвами втрати дому, членів родини чи навіть пережити травматичне переміщення. Такі обставини провокують відчуття тривоги, глибокого страху, соціальної дезорієнтації та психологічної нестабільності, що в подальшому можуть трансформуватися у хронічні порушення психічного здоров'я. Кількість стресових чинників, яким піддається підліток, прямо впливає на глибину психологічних наслідків. Серед найбільш поширених джерел тиску – бажання відповідати очікуванням однолітків, пошук власної ідентичності, вплив соціальних мереж і медіа, а також конфлікт між уявленнями про майбутнє та реальними життєвими умовами.

Хоча підліткову психологію активно вивчали протягом ХХ століття, сучасне покоління демонструє нові соціальні та особистісні характеристики, обумовлені глибокими змінами в інформаційному, культурному та глобальному контекстах. Особливості мислення, сформовані під впливом цифрової реальності, а також нові моделі спілкування й поведінки, суттєво змінюють підхід до розуміння конфліктної поведінки у підлітковому віці.

Незважаючи на наявність окремих наукових праць, що торкаються теми конфліктної поведінки серед школярів, на сьогодні існує помітна прогалина у комплексному осмисленні причин, особливостей прояву та шляхів корекції підвищеної конфліктності саме в підлітковому віці. Зростання міжособистісних напружень у шкільному середовищі, а також необхідність оновлення моделей

соціально-психологічного супроводу в умовах сучасних викликів – зокрема збройного конфлікту - потребують переосмислення практик соціальної роботи з дітьми та підлітками. Особливої значущості набуває потреба у визначенні ефективних підходів до вирішення підліткових конфліктів у межах освітнього простору, що зумовило вибір теми нашого дослідження: Хоча питання конфліктної поведінки вже розглядалося в психолого-педагогічних і соціальних дослідженнях, реалії повномасштабної війни в Україні вимагають оновленого погляду на динаміку міжособистісних відносин серед підлітків, які опинилися в умовах психологічної нестабільності, соціальної тривожності та стресу.

Об'єктом дослідження є конфліктна поведінка як психосоціальне явище.

Предмет дослідження – специфіка прояву конфліктності у підлітків у системі міжособистісної взаємодії в навчальному середовищі.

Метою дослідження є здійснення теоретичного аналізу та емпіричного вивчення психологічних чинників, що спричиняють або посилюють конфліктність у підлітків під час взаємодії в освітньому просторі.

Для досягнення поставленої мети дослідження було визначено низку конкретних завдань, реалізація яких забезпечила цілісність наукового пошуку:

– провести ґрунтовний теоретичний огляд проблеми конфліктності, зосередивши увагу на вікових особливостях підлітків як факторах ескалації міжособистісних протистоянь;

– виокремити та систематизувати ключові психологічні чинники, що детермінують виникнення конфліктної поведінки, а також обґрунтувати вибір методологічної бази для емпіричної частини дослідження;

– вивчити поведінкові характеристики конфліктності в підлітковому віці, проаналізувавши внутрішні та зовнішні детермінанти, що впливають на взаємодію в межах освітнього середовища;

– розробити та практично апробувати психокорекційну програму, спрямовану на зниження інтенсивності конфліктної поведінки серед учнівської молоді.

Для досягнення поставлених дослідницьких цілей та перевірки

сформульованої гіпотези було застосовано комплекс психодіагностичних методик, що дали змогу всебічно оцінити рівень конфліктності та пов'язані з нею психологічні характеристики підлітків. Серед обраних інструментів – методика оцінки рівня конфліктності особистості (розроблена Ложкіним і Пов'якелем), 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела, адаптована Н. В. Гришиною методика К. Томаса для аналізу поведінки в конфліктних ситуаціях, а також методика самооцінки за Будассі і шкала агресивності Басса–Даркі, призначена для дослідження емоційних реакцій у підлітковому віці.

Емпірична частина дослідження була проведена на базі Комунального закладу Вінницький ліцей №4 імені Д. І. Менделєєва (м. Вінниця). Усього було залучено 60 учнів: 28 хлопців та 32 дівчини. Вибірка поділялась на дві вікові групи: молодші підлітки (30 учнів 6–7 класів, віком від 11 до 13 років), старші підлітки (30 учнів 8–9 класів, віком від 14 до 15 років).

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть слугувати основою для розробки корекційно-розвивальних програм і факультативних занять, спрямованих на вдосконалення міжособистісної взаємодії та зниження рівня конфліктної поведінки серед підлітків у шкільному середовищі.

Апробація результатів. Отримані результати дослідження були представлені на XV Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання-2025» «Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 10-12 листопада 2025 р.). Тема публікації «Вплив інформаційного простору на психічне здоров'я підлітків» .

Структура роботи: наукова робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (42 джерела), 7 додатків. В роботі містяться 13 таблиць та 10 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Сутність конфлікту як психосоціального явища: ознаки, типологія, структура

У структурі соціального буття конфлікти виступають невід'ємним елементом взаємодії між людьми, оскільки супроводжують практично всі сфери суспільного життя. Їх присутність не випадкове відхилення, а природна складова людського розвитку, що відображає суперечності між цілями, інтересами, установками чи поведінковими стратегіями окремих індивідів або соціальних груп. Саме тому феномен конфлікту вже давно опинився в полі зору психологів, соціологів, філософів та інших дослідників гуманітарної сфери.

Психологічне осмислення конфліктів бере свій початок у класичних теоретичних школах – передусім психоаналітичній та соціологічній. Саме вони заклали основу для розробки широкого інструментарію вивчення конфліктів, охоплюючи як внутрішньоособистісний, так і міжособистісний рівні. Підходи, що сформувались у межах цих шкіл, згодом трансформувалися у цілі наукові напрями, орієнтовані на виявлення причин конфліктної поведінки, механізмів її регуляції та можливих шляхів конструктивного подолання протиріч.

У загальнонауковому контексті термін «конфлікт» трактується як базове поняття, що використовується в різних дисциплінах, від політології до педагогіки. Його багатозначність зумовлена широтою застосування: у кожній науці він відображає специфіку взаємодії об'єктів або суб'єктів у ситуації протистояння. Саме слово походить від латинського *conflictus*, що в дослівному перекладі означає «зіткнення». У психологічному розумінні конфлікт – це зіткнення суперечливих, несумісних між собою мотивів, цілей, потреб або оцінок у межах внутрішнього світу людини чи в її взаємодії з іншими. При цьому конфлікт завжди супроводжується вираженням емоційним фоном, часто

негативного характеру [16, с. 7]. Розглядаючи конфліктність як індивідуально-психологічну характеристику, варто зазначити, що вона є складною системною властивістю особистості. Конфліктність не зводиться лише до готовності вступати в суперечку, а формується під впливом цілого спектра особистісних якостей. Серед них – неузгодженість між самооцінкою та оцінками з боку соціального оточення (наприклад, завищена або занижена самооцінка, яка провокує почуття несправедливості чи образи); прагнення до домінування за будь-яких умов; ригідність мислення та небажання адаптуватися до нових умов чи ідей. Крім когнітивного аспекту, у конфліктній поведінці вагому роль відіграють і емоційно-вольові особливості: підвищена тривожність, імпульсивність, агресивність, дратівливість, упертість. Такі якості можуть істотно ускладнювати соціальні контакти, знижувати рівень адаптації та сприяти формуванню деструктивних форм реагування в конфліктних ситуаціях. Таким чином, конфліктність слід розглядати як результат складної взаємодії внутрішніх психічних чинників і зовнішніх соціальних впливів. Її розуміння у підлітковому віці вимагає особливої уваги, адже саме в цей період відбувається інтенсивне формування особистості, що зумовлює нестабільність емоційної сфери та схильність до суперечливих реакцій.

Конфліктність розглядається як стійка індивідуально-психологічна характеристика особистості, яка формується на основі природжених властивостей та накопиченого соціального досвіду. Таке трактування можна знайти у працях В. І. Ілійчука, Л. О. Петровської та В. І. Ващенко [8]. Важливою складовою конфліктності є рівень психоемоційного напруження, що виникає у відповідь на ситуації соціального чи внутрішнього протиріччя. Цей рівень варіюється в залежності від ступеня психологічної стабільності індивіда.

Люди з високою емоційною саморегуляцією здатні більш ефективно протистояти стресовим чинникам і контролювати власну поведінку в напружених обставинах. Натомість психічно нестійкі підлітки часто демонструють неадаптивні реакції у них бракує конструктивних стратегій подолання труднощів. У таких випадках можливе явище «самопосилення

негативного стану»: первинна дезорганізація поведінки викликає новий виток емоційного напруження, що своєю чергою ще більше поглиблює дезорганізацію, формуючи так звану «хвилю дестабілізації» [8, с. 35].

Особистісна конфліктність детермінується сукупністю факторів, що належать до різних сфер:

1. Психологічні чинники: тип темпераменту, рівень агресивності, емоційна чутливість, схильність до тривожності, особливості характеру;

2. Соціально-психологічні чинники: система цінностей, міжособистісні установки, стиль комунікації, ставлення до партнера по взаємодії, соціальна компетентність, пізнавальні особливості;

3. Соціальні умови: рівень соціального забезпечення, середовище виховання, доступ до ресурсів для відпочинку та самореалізації, загальний культурний рівень, можливості задоволення базових і вищих потреб.

У науковому дискурсі термін «конфлікт» не має єдиного універсального визначення, оскільки сам феномен є багатограним і складним для однозначної класифікації. Його багатозначність зумовлена міждисциплінарним характером: конфлікт є об'єктом дослідження психології, соціології, політології, педагогіки, юриспруденції та інших наук. Кожна з них інтерпретує це поняття відповідно до своїх методологічних підходів, що й призводить до існування великої кількості визначень.

У низці праць конфлікт трактується як акт відкритого протистояння між сторонами. Зокрема, А. Шамне розглядає конфлікт як ситуацію зіткнення, у якій одна зі сторін сприймає поведінку іншої як загрозу власним інтересам [40, с. 61]. Такий підхід акцентує увагу на суб'єктивному сприйнятті ситуації як конфліктної, що відрізняє її від звичайної суперечки чи розбіжності думок.

Подібної точки зору дотримуються А. Берлач і В. Кондрюкова, які розуміють конфлікт як загострення протилежних позицій, цілей або інтересів у процесі взаємодії суб'єктів. При цьому автори підкреслюють, що таке протиборство може відбуватися не лише у міжособистісному вимірі, а й у

внутрішньому світі самої особистості, коли вступають у суперечність різні її мотиваційні установки чи цінності [5, с. 36].

У підручнику з соціальної конфліктології конфлікт визначається як зіткнення несумісних тенденцій, що проявляється у свідомості індивіда, міжособистісних або групових взаєминах і супроводжується негативними емоційними переживаннями [16, с. 25]. Таким чином, емоційний компонент – напруга, фрустрація, агресія – є невід’ємною частиною конфліктної ситуації, що додає їй психологічної глибини.

Беручи до уваги складність і багатошаровість поняття «конфлікт», дослідники намагаються виділити його базові характеристики та типові ознаки, що дозволяє систематизувати підходи до його вивчення (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Основні ознаки конфлікту

Феномен конфлікту має багатовимірну природу, що проявляється у його складній внутрішній організації. У межах конфліктології структура конфлікту розглядається як система стабільних взаємозв'язків між його елементами, які забезпечують єдність і сталість цього явища, відокремлюють його від інших форм соціальної взаємодії та дозволяють аналізувати його як цілісний процес і соціально-психологічний механізм [13, с. 16]. Без наявності ключових

структурних компонентів конфлікт не може функціонувати як динамічна система.

Важливе місце у дослідженні конфліктної поведінки посідає вивчення конфліктності як індивідуально-психологічної риси. У науковій літературі цей термін визначається як схильність до підвищеної емоційної збудливості, дратівливості, імпульсивності, готовності вступати в конфронтацію. Наприклад, у визначенні, наведеному в [10, с. 12], конфліктність трактується як «запальність, дратівливість, висока готовність до конфліктів, агресивно-оборонний стиль поведінки». У процесі аналізу конфліктів важливо враховувати їх структурні характеристики, тобто базові елементи, які формують конфлікт як явище. Згідно з підходами сучасної конфліктології, ці складові поділяють на дві основні групи: об'єктивні компоненти та суб'єктивні компоненти. Узагальнена характеристика цих елементів подана у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Структура конфлікту

Структурні компоненти	Зміст
<i>Об'єктивні складові конфлікту</i>	
Предмет конфлікту	об'єктивно наявна чи уявна проблема, що служить причиною протиборства між сторонами (проблема влади, взаємин, сумісності тощо)
Об'єкт конфлікту	те, на що претендує кожна зі сторін конфлікту, що викликає суперечності між ними (ресурси, право власності, право приймати рішення і т. ін.)
Учасники конфлікту	суб'єкти соціальної взаємодії (окремі індивіди, соціальні групи, організації, держави), інтереси яких порушено безпосередньо, або суб'єкти, які явно (неявно) підтримують конфліктерів
Соціально-психологічне середовище конфлікту	конкретні історичні умови, в яких виникає й розгортається конфлікт
<i>Суб'єктивні складові конфлікту</i>	
Особистісні елементи	психофізіологічні, психологічні, етичні та поведінкові властивості окремої особистості, які впливають на виникнення і розвиток конфліктної ситуації
Суб'єктивне сприйняття конфлікту	уява про самого себе; сприйняття інших учасників конфлікту; образ зовнішнього середовища, в якому розгортається конфлікт

Джерело: сформовано за [16]

Кожен реальний конфлікт виступає не як одноразова подія, а як розгорнутий у часі процес, що може мати тривалу та складну динаміку. Тому для його повноцінного аналізу необхідно враховувати не лише структурні (статичні) характеристики, а й послідовність стадій і фаз його розвитку, тобто вивчати конфлікт у його динамічному аспекті.

Конфлікт не є одноразовою подією – він розгортається як процес, що має певну динаміку розвитку. У дослідженнях конфліктологів конфлікт розглядається як послідовність взаємопов'язаних етапів, які формують дві великі фази: приховану (латентну) та відкриту (активну). Розуміння цієї динаміки дозволяє глибше усвідомити механізми виникнення та перебігу конфліктів.

Латентна фаза охоплює період, коли ще не відбувається відкрите протистояння, але вже існують передумови для його появи. Спочатку формується об'єктивна проблемна ситуація, зумовлена суперечностями в цілях, інтересах або діях сторін. Згодом ці суперечності починають усвідомлюватися учасниками як проблема, що потребує розв'язання. У цей час ще зберігається прагнення уникнути конфронтації – сторони можуть намагатися владнати ситуацію мирними засобами, такими як пояснення, прохання, переконання чи інформування. Нерідко одна зі сторін свідомо йде на поступки, намагаючись зберегти рівновагу та не допустити відкритого загострення. Однак, якщо подібні спроби не дають результату, ситуація набуває рис передконфліктного стану – внутрішня напруга зростає, хоча дії опонента ще не розцінюються як безпосередня загроза.

Подальший розвиток ситуації призводить до переходу у відкриту фазу, коли конфлікт стає явним. Ознакою цього є перехід до активної конфліктної поведінки: дії сторін уже спрямовані не на пошук порозуміння, а на досягнення власних цілей шляхом протидії іншій стороні. Зіткнення набуває характеру інциденту – першої відкритої спроби вирішити суперечність на свою користь. Цей етап супроводжується загостренням емоційної напруги, зростанням агресивності, переходом від раціональних аргументів до особистісних звинувачень та емоційного реагування. У ході розвитку конфлікту може настати

момент, коли інтенсивність протистояння поступово знижується. Сторони починають усвідомлювати неефективність силового тиску, але ще не вживають активних дій для досягнення згоди. Це своєрідна пауза, яка створює потенціал для завершення конфлікту.

Завершальна стадія передбачає перехід до пошуку шляхів виходу з конфліктної ситуації. Відбувається переосмислення першопричин, оцінка наслідків і формулювання можливих варіантів розв'язання. Конфлікт може завершитися різними способами: повним або частковим вирішенням, згасанням, компромісом, усуненням однієї зі сторін чи переростанням у новий, часто глибший конфлікт [20, с. 46]. Таким чином, динаміка конфлікту – це складний, багатокomпонентний процес, у якому важливо враховувати не лише структуру, але й змінність взаємодії в часі. Розуміння цього процесу відкриває можливості для ефективної профілактики та регулювання конфліктів, особливо в підлітковому середовищі, де такі ситуації мають особливу психологічну чутливість.

У фаховій навчальній літературі конфліктогенні чинники класифікують за п'ятьма основними типами [24]:

1. Прагнення до домінування – прагнення проявляється через відкрите демонстрування власної переваги над іншими: зверхній тон, безапеляційне висловлення думок, зневажливе ставлення, хвастощі, нав'язування порад, а також іронічні чи принизливі зауваження на адресу співрозмовника.

2. Агресивна поведінка. Агресія розглядається як відповідь на зовнішній або внутрішній дискомфорт. Вона може бути як стабільною особистісною рисою, так і реакцією на конкретну ситуацію. У міжособистісній взаємодії агресивність проявляється у ворожих висловлюваннях, дратівливості, імпульсивності або фізичній напрузі.

3. Прояви егоцентризму. Егоїзм як конфліктоген проявляється у зосередженості людини виключно на власних інтересах. У цьому випадку оточуючі розглядаються лише як засіб для досягнення особистої вигоди, без урахування їхніх почуттів або потреб.

4. **Порушення соціально прийнятих норм.** До цієї групи належать дії, що суперечать загально визнаним правилам – нормам етики, безпеки, трудової дисципліни, дорожнього руху тощо. Такі порушення можуть провокувати негативну реакцію з боку інших та виступати джерелом конфліктних ситуацій.

5. **Негативний збіг зовнішніх обставин.** У деяких випадках конфліктоген виникає не внаслідок конкретної дії, а як реакція на несприятливі умови – втому, поганий настрій, стресові події, фізичне нездужання або інші фактори, що знижують стійкість до подразників.

1.2. Психологічні чинники конфліктної поведінки підлітків та специфіка їх прояву

У підлітковому віці конфліктність розглядається як закономірне явище, що супроводжує процес особистісного становлення. З одного боку, існує загальноприйнята думка про об'єктивну природу підліткової конфліктності, яка корениться в глибинних змінах психофізіологічного та соціального характеру. З іншого конфліктна ситуація в цьому віковому періоді дедалі частіше трактується як точка зростання особистості, як важливий етап перегляду власних цінностей, норм і уявлень про соціальну реальність.

Сучасні підходи до аналізу підліткових конфліктів акцентують увагу на їхній значущості для формування активної, зрілої особистості. Саме через подолання конфліктів молода людина набуває здатності самостійно приймати рішення, відстоювати власну позицію, розробляти стратегії поведінки у складних ситуаціях, здійснювати моральний вибір та нести відповідальність за наслідки своїх дій. Таким чином, конфлікти можуть виступати каталізатором розвитку рефлексивного мислення, критичної самосвідомості та життєвої компетентності.

Період ранньої юності супроводжується глибокими біологічними трансформаціями, які впливають на загальний емоційний фон та поведінкові

реакції. Ці зміни, зокрема, спричиняють зростання емоційної чутливості, часті прояви дратівливості та агресивності, а також ускладнення у стосунках із соціальним оточенням – батьками, педагогами, ровесниками.

Водночас змінюється структура діяльності підлітка, розширюється коло спілкування, змінюються пріоритети та з'являються нові соціальні орієнтири. Психіка перебудовується під впливом нових життєвих викликів: зростає потреба у самопізнанні, визначенні особистої ідентичності, прагненні до соціального визнання та автономії. Підліток активно оцінює себе крізь призму порівняння з дорослими та однолітками, переживаючи свою унікальність як щось винятково значуще. Він намагається усвідомити своє місце у соціумі, окреслити права й обов'язки, знайти відповіді на питання про сенс власного існування та майбутні орієнтири. Цей складний період може супроводжуватися порушенням стабільного ходу особистісного розвитку, що, у свою чергу, створює ґрунт для виникнення конфліктних ситуацій. Нестабільність емоційного стану, суперечливі вимоги з боку дорослих, зміна статусу в колективі та зростання соціального навантаження стають чинниками, які можуть спровокувати агресивні реакції чи прояви деструктивної поведінки [10, с. 12].

У підлітковому віці відбувається активне становлення теоретичного й рефлексивного мислення. Молоді люди не лише здатні знаходити правильні розв'язки інтелектуальних задач, а й дедалі частіше логічно аргументують свої судження, демонструючи зрілість мисленнєвих операцій. Вони починають оперувати гіпотезами, застосовувати дедуктивні й індуктивні методи міркування, що свідчить про перехід до якісно нового рівня когнітивного розвитку. Особливо помітним стає рефлексивний характер мислення – підлітки все частіше аналізують власні дії, оцінюють їх доцільність, будують причинно-наслідкові зв'язки. Мислення поступово набуває рис дорослої логіки [31, с. 49].

Паралельно триває інтелектуалізація інших психічних процесів, зокрема пам'яті та сприймання. Підлітки опановують ефективні стратегії запам'ятовування, свідомо застосовують мнемотехніки, а також активніше інтегрують уяву в розв'язання теоретичних задач, що сприяє розвитку творчих

здібностей. Таке поєднання абстрактного мислення з образним компонентом стимулює креативність і самовираження.

Однак разом із когнітивними досягненнями, підлітковий вік характеризується емоційною нестабільністю та зниженим самоконтролем. Цей період відзначається підвищеною збудливістю, коливаннями настрою, імпульсивною поведінкою та труднощами у регуляції емоційних реакцій. Нестійкість емоційного стану часто проявляється в агресивності, запальності, а також у зростанні конфліктності у взаємодії з оточенням.

З історичної точки зору, підлітковий вік не завжди визнавався як окремий етап у розвитку особистості. До XVII–XVIII століть межа між дитинством і дорослим життям проходила переважно по лінії фізіологічної зрілості: одразу після настання статевої зрілості молодь залучалась до повноцінного соціального життя без чіткого розмежування вікових ролей. Сучасне ж розуміння підліткового періоду як окремої, складної фази життєвого циклу сформувалося значно пізніше й пов'язується насамперед із психологічними та соціальними змінами, які відбуваються в цей час. Фізіологічна перебудова організму тісно переплітається з психічним розвитком. Поява новоутворень у психіці нових мотивацій, цінностей, потреб є наслідком переходу особистості від дитячих форм поведінки до дорослих. Після порівняно стабільного періоду молодшого шкільного віку підліткова фаза сприймається як турбулентна та емоційно насичена. Це вік пошуків себе, прагнення самоствердження серед однолітків, емоційного бунту проти авторитетів та нормативних обмежень. Підлітки прагнуть визнання, протестують проти контролю, переживають потужні емоційні сплески, що створює ґрунт для формування нової ідентичності.

Особливість цього етапу розвитку у надзвичайній швидкості психічних і особистісних змін. Підліток формує уявлення про власне «Я», вчиться приймати рішення, визначає своє місце в соціумі, проте водночас залишається вразливим до впливу зовнішнього середовища. Однією з ключових характеристик цієї вікової фази є особистісна нестабільність, що проявляється у суперечності між прагненням до самостійності та емоційною залежністю від думки оточення.

Підлітковий вік традиційно розглядається як критичний період у становленні особистості, що супроводжується глибокими внутрішніми змінами. Його кризовий характер посилюється браком уваги з боку дорослих до реальних труднощів, які переживає підліток у цей час. У результаті молоді люди нерідко залишаються наодинці зі своїми проблемами та не володіють достатніми ресурсами, щоб самостійно впоратися з конфліктною поведінкою. Саме тому формування соціальних навичок і зниження рівня конфліктності в підлітковому середовищі постає як важливе завдання сучасної психологічної практики.

Ігнорування цього завдання може мати тривалі негативні наслідки, оскільки труднощі, не подолані у підлітковому віці, з високою ймовірністю трансформуються у глибші особистісні проблеми в дорослому житті. Психологи вважають, що саме підлітковий вік створює оптимальні умови для розвитку комунікативної компетентності, вміння взаємодіяти з оточенням і будувати конструктивні відносини. Однак конфліктна поведінка суттєво звужує можливості для такого розвитку: підліток втрачає доступ до позитивного досвіду соціальної взаємодії, що своєю чергою може призвести до соціального відчуження, зниження рівня самооцінки та дезадаптації в колективі.

Особливу тривогу викликає те, що неконтрольована конфліктність має тенденцію до ускладнення. У міру її посилення вона здатна еволюціонувати в агресивні форми поведінки, а згодом у девіантні прояви, які піддаються психологічній корекції значно складніше. У цьому контексті профілактика конфліктної поведінки та своєчасне психолого-педагогічне втручання набувають ключового значення. Згідно з позицією А. М. Гірника, центральною ланкою конфліктної поведінки школяра є не лише його біологічні особливості, а й соціальні чинники, зокрема дефіцити у шкільному та сімейному вихованні. Автор підкреслює, що психолого-педагогічна занедбаність є одним із вирішальних факторів, що спричиняють деформації особистісного розвитку підлітка [10, с. 12].

Поняття «підлітковий комплекс» охоплює сукупність характерних для цього віку психологічних проявів, моделей поведінки та реакцій на зовнішній

вплив. Цей комплекс тісно пов'язаний із пубертатною кризою, що поглиблює схильність до емоційних зривів, протестної поведінки, нестабільності в спілкуванні з дорослими та однолітками. Саме в цьому поєднанні біопсихологічних змін і соціального контексту виникає схильність до конфліктності як форми вираження внутрішньої напруги й боротьби за автономію.

Розглядаючи особливості підліткового періоду, неможливо оминати характерну для нього кризу взаємин між поколіннями. Цей кризовий феномен, відомий як напруження типу «дорослий – дитина», у підлітковому віці набуває нової якості, трансформуючись відповідно до соціального контексту розвитку особистості. Він проявляється як у відносинах із дорослими, так і в стосунках із ровесниками, формуючи напруження в таких взаємозв'язках, як «підліток – дорослий» та «підліток – підліток» [37, с. 44].

Аналізуючи джерела конфліктної поведінки підлітків, варто зазначити, що найчастіше суперечності виникають у стосунках із найближчим дорослим оточенням – батьками та педагогами. Таким чином, конфліктна взаємодія охоплює щонайменше три основні соціальні системи: «підліток – батьки», «підліток – учителі» та «підліток – ровесники». У кожній із них діють свої специфічні механізми конфлікту, зумовлені віковими, психологічними й соціальними особливостями цього етапу розвитку.

Як зазначає О. Резнікова, підлітки вступають у різні типи конфліктних взаємодій, серед яких вирізняють міжособистісні конфлікти, конфлікти між особистістю і групою, а також міжгрупові зіткнення. Особливістю цих конфліктів є їхня безпосередність та емоційна насиченість, адже вони виникають тут і тепер на основі зіткнення мотивацій, цінностей і позицій сторін. У таких ситуаціях повною мірою розкриваються індивідуальні психологічні особливості підлітків їх темперамент, рівень емоційного контролю, інтелектуальні та комунікативні здібності [26, с. 169].

Міжособистісні конфлікти між підлітками виконують роль своєрідного простору випробування характерів. Вони охоплюють різні аспекти особистості:

емоційність, здатність до саморегуляції, силу волі, соціальну чутливість. Часто такі суперечки виступають не просто як результат розбіжностей, а як механізм самоствердження, що сприяє становленню «Я-образу» в контексті групових відносин.

У свою чергу, конфлікти між підлітками й батьками мають іншу природу. Їх виникнення найчастіше зумовлене порушенням гармонії у сімейній взаємодії, психолого-педагогічною занедбаністю, авторитарним стилем виховання або, навпаки, надмірною вседозволеністю. Ці конфлікти загострюються також унаслідок індивідуально-психологічних трансформацій, які відбуваються у психіці підлітка. Нерідко підлітки стикаються з браком уваги до їхніх потреб як до особистостей, що формуються, а також із відсутністю налаштованого діалогу між поколіннями. Особливо конфліктогенною стає ситуація, коли дорослі ігнорують вікові зміни в мисленні, емоційній сфері та поведінці, зберігаючи незмінними і форму, і зміст спілкування.

Ще одним критичним фактором є неврахування дорослими індивідуальних відмінностей у розвитку дітей. Коли підліток не відчуває до себе щирого інтересу, коли його унікальність і право на самовираження знецінюються, це неминуче веде до зростання напруги у взаєминах. Як підкреслює О. Резнікова, запорукою зниження конфліктності у стосунках між підлітками й дорослими є зростання психолого-педагогічної обізнаності батьків. Її необхідно поєднувати з активною зацікавленістю у внутрішньому світі дитини, бажанням зрозуміти мотиви її поведінки та підтримати на етапі особистісного становлення [26, с. 44].

Розглядаючи структуру конфліктної поведінки в підлітковому та юнацькому віці, дослідники виокремлюють кілька ключових компонентів, які у своїй сукупності визначають характер і динаміку прояву конфліктності [29, с. 46]:

✓ емоційний компонент відображає рівень емоційної регуляції особистості у напружених ситуаціях. Підлітки часто не здатні керувати власними емоціями, що зумовлює імпульсивні реакції у конфлікті, особливо на етапі загострення.

✓ вольовий компонент пов'язаний із здатністю до самоконтролю та внутрішньої мобілізації. Слабкий розвиток вольових механізмів у підлітків ускладнює стримування агресії або неприйнятної поведінки у конфліктних обставинах.

✓ когнітивний (пізнавальний) компонент охоплює особливості сприймання та інтерпретації дій опонента. Підлітки часто сприймають провокативну поведінку емоційно, однобоко, не вміють проаналізувати ситуацію та передбачити її наслідки, що ускладнює конструктивне вирішення конфлікту.

✓ мотиваційний компонент відображає внутрішні стимули до певної поведінки в конфліктній ситуації. Недостатня мотивація до співпраці, компромісу чи мирного врегулювання суперечок може посилювати деструктивну поведінку.

✓ психомоторний компонент характеризує невербальні прояви – жести, міміку, тілесні реакції. Підлітки часто не контролюють свою моторну активність у ситуаціях напруги, що може сприяти ескалації конфлікту, посилюючи його зовнішнє емоційне забарвлення.

Аналіз психологічних чинників, що спричиняють виникнення конфліктної поведінки у підлітків у процесі міжособистісної взаємодії, є одним із ключових напрямів сучасної конфліктології. Особливу увагу цьому аспекту приділяє О. М. Чайковська, яка підкреслює, що конфліктність не є простою поведінковою реакцією, а складним інтегральним утворенням у структурі особистості. Вона виступає як системна психологічна властивість, що формується на основі низки внутрішніх особливостей індивіда [38, с. 14].

Узагальнюючи наукові підходи до трактування конфліктності, дослідниця визначає кілька провідних характеристик, що становлять її психологічну основу:

➤ невідповідність самооцінки до реальності. Підліток або завищує, або занижує власні здібності, що часто не співвідноситься з оцінками оточення. Ця розбіжність стає джерелом емоційного напруження і провокує конфлікти.

- прагнення до домінування. Наявна установка на перевагу над іншими незалежно від контексту – як у відповідних, так і в неприйнятних для цього ситуаціях.
- консерватизм у мисленні. Схильність до дотримання застарілих поглядів, стійке небажання переглядати переконання чи змінювати звичні моделі поведінки навіть у разі їх очевидної неефективності.
- надмірна прямолінійність. Підвищена принциповість у спілкуванні, схильність відкрито висловлювати думки, незалежно від емоційного стану співрозмовника або ситуаційної доцільності.
- негативні емоційні риси. У структурі конфліктної особистості часто спостерігається поєднання таких рис, як тривожність, агресивність, дратівливість, упертість, що ускладнює ефективну соціальну взаємодію [38, с. 253].

Згідно з дослідженнями Н. Токаревої, поведінкові стратегії особистості не є вродженими або фіксованими, а формуються поступово впродовж усього життєвого шляху. Їх розвиток обумовлюється складною взаємодією соціокультурного контексту, індивідуальних психологічних характеристик та активної участі самої людини у власному становленні. Причому значущість кожного з цих факторів змінюється залежно від етапу онтогенезу. У підлітковому віці, як зазначає авторка, становлення особистості відбувається переважно в умовах, що задають генетичний профіль розвитку персоніологічних структур – системи уявлень підлітка про себе, інших та світ у цілому [34, с. 382].

Проблема конфліктності в міжособистісних стосунках підлітків поглиблюється складністю їх емоційно-комунікативної взаємодії. Як стверджує Л. Долинська, у спілкуванні підлітків часто домінують деструктивні тенденції. У ситуаціях конфлікту вони, замість рефлексії та пошуку конструктивних способів розв'язання проблеми, схильні до силового впливу на опонента або емоційного тиску, що призводить до ескалації напруженості. Така модель поведінки, за словами дослідниці, є наслідком недостатнього рівня сформованості соціальної

та комунікативної компетентності, які мають ключове значення для ефективної взаємодії.

Конфліктна поведінка, що повторюється, формує навколо підлітка атмосферу недовіри та ворожості. В результаті у його свідомості закріплюються негативні поведінкові шаблони, які ускладнюють подальше соціальне функціонування, знижують рівень соціальної адаптації та сприяють розвитку девіантних форм поведінки.

Однак набуття особистого досвіду у взаємодії з оточенням – як позитивного, так і негативного – має важливе значення для формування репертуару поведінкових стратегій у конфліктних ситуаціях. Конструктивні моделі реагування на конфлікт можуть формуватися лише за умови діалогічної взаємодії між сторонами. Як зазначено у працях інших дослідників, успішне вирішення конфлікту стає можливим, коли обидві сторони мають змогу відкрито висловити свої претензії, домовитися щодо спільного вирішення ситуації та визначити шляхи її недопущення в майбутньому [12, с. 33].

Згідно з дослідженнями О. Резнікової та О. Солодкої, вибір поведінкової стратегії в конфліктній ситуації безпосередньо залежить від рівня розвитку самосвідомості підлітків та типу їхніх міжособистісних стосунків. Так, у підлітків із переважаючим типом стосунків, орієнтованих на домінування, а також з високим рівнем самооцінки, найчастіше спостерігається схильність до стратегії суперництва. У той же час молодь, що демонструє дружній стиль міжособистісної взаємодії й характеризується середнім рівнем самооцінки, надає перевагу адаптивній (приспосовницькій) поведінці у конфлікті, уникаючи відкритого протистояння [26, с. 170].

Доповнюючи ці висновки, Т. Яновська та Ю. Калюжна зазначають, що рівень конфліктності підлітка є важливим предиктором його стилю поведінки у складних ситуаціях. Так, підлітки з низьким рівнем конфліктності зазвичай схильні уникати вирішення конфліктів або поводитися поступливо, нехтуючи власними інтересами задля збереження стосунків. Така поведінка може бути зумовлена прагненням уникнути напруги або недостатнім досвідом

конструктивного вирішення суперечностей. У свою чергу, підлітки із середнім рівнем конфліктності демонструють ширший спектр моделей реагування – від уникнення й пристосування до суперництва та співпраці. Водночас найбільш характерною для них є стратегія компромісу, яка передбачає взаємні поступки задля часткового задоволення інтересів обох сторін. Що ж до підлітків із високим рівнем конфліктності, то для них типовим є стиль суперництва, який проявляється у відкритому домаганні задоволення власних потреб, схильності до наполегливої, а іноді й агресивної поведінки з метою досягнення перемоги у конфліктній ситуації [42, с. 583].

Попри наявність значного обсягу наукових праць, присвячених проблемі підвищеної конфліктності у підлітковому віці, глибинні психологічні детермінанти, що лежать в основі формування цієї особистісної характеристики, залишаються недостатньо вивченими. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного аналізу факторів, які формують деструктивну міжособистісну взаємодію в цьому критичному віковому періоді.

Конфлікт як соціальне явище є невід'ємною частиною міжособистісного життя, навіть у тих випадках, коли стосунки ґрунтуються на взаєморозумінні й співпраці. Щоб уникнути руйнівного впливу конфліктів на соціальні зв'язки, важливо вчасно розпізнавати перші сигнали напруги, навчитися ефективно управляти суперечностями та зберігати відкритість до конструктивного діалогу. Як зазначає дослідник, важливо володіти навичками гнучкого мислення, адаптивного реагування та вміння виходити за межі звичних схем у розв'язанні конфліктних ситуацій [33, с. 51].

Окрім деструктивного потенціалу, конфлікти можуть мати і позитивну, трансформуючу функцію. Уміння аналізувати власну поведінку у конфліктній ситуації, виявляти причини непорозуміннь та робити висновки на майбутнє відкриває можливості для самопізнання, розвитку емоційного інтелекту, а також для формування нових ефективних моделей взаємодії. У цьому сенсі конфлікт стає не лише викликом, а й джерелом особистісного зростання, засобом самовиховання та навчання. Аналіз пережитого досвіду дозволяє глибше

зрозуміти як власні особливості, так і мотиви поведінки інших учасників конфлікту, що сприяє запобіганню подібних ситуацій у майбутньому.

Особливе занепокоєння викликає соціально дезадаптована поведінка підлітків, яка має складну, поліфакторну природу. Її дослідження потребує реалізації системного підходу, що дозволяє виявити ієрархію взаємопов'язаних чинників ризику, а також порівняльного аналізу, який дає змогу співвіднести умови позитивного соціального становлення із чинниками, що сприяють соціальній дезадаптації. Водночас необхідне поєднання різних наукових підходів, включаючи вікову, соціальну, педагогічну та медичну психологію, що дозволяє подолати вузьку спеціалізацію й забезпечити цілісне бачення проблеми [5, с. 17].

Агресивна поведінка підлітків часто супроводжується спільними психологічними характеристиками. Зазвичай такі підлітки мають занижений рівень когнітивного розвитку, виявляють нестабільність інтересів, підвищену вразливість до зовнішніх впливів, слабо сформовані моральні орієнтири та обмежену систему цінностей. Емоційна сфера таких підлітків часто характеризується грубістю, ворожістю до ровесників і недовірою до дорослих. Типовою ознакою є поляризована самооцінка, що може коливатися від гіпертрофованої до заниженої. Також притаманні підвищена тривожність, егоцентризм і неспроможність ефективно діяти у складних або фруструючих ситуаціях. Поведінка таких підлітків часто підпорядковується переважно захисним механізмам, що перешкоджають конструктивній саморегуляції. Водночас, серед агресивних підлітків трапляються й ті, хто має високий рівень інтелектуального та соціального розвитку. Для них агресія може виступати як інструмент самоствердження, спосіб підкреслити свою незалежність, зрілість або досягти визнання в групі. Такі підлітки часто займають протестну або опозиційну позицію щодо дорослих, а навколо них формуються неформальні групи однолітків, які не завжди керуються конструктивними нормами у своїй поведінці.

Прояви агресивної поведінки у хлопців і дівчат мають виразні статево-психологічні відмінності. Згідно з емпіричними даними, найвищий рівень агресивності демонструють хлопці віком 12-15 років, причому переважна форма агресії в цьому віковому періоді фізична. З часом її інтенсивність поступово знижується. У дівчат, навпаки, спостерігається тенденція до зростання фізичної агресії у старшому підлітковому віці. Ближче до 15-18 років у хлопців більш вираженою стає вербальна агресія, що супроводжується зменшенням непрямой (опосередкованої) агресії. У дівчат, навпаки, в цей період помітно зростає саме непряма агресія – через чутки, виключення з групи, ігнорування. Щодо негативізму (опозиційної поведінки), то він частіше притаманний хлопцям незалежно від вікової фази, і проявляється у формі заперечення вимог, протесту проти авторитетів або відкритої непокори.

На основі аналізу досліджень сучасних фахівців, які спеціалізуються на психології підліткового віку, можна окреслити низку внутрішніх суперечностей, характерних для цього періоду розвитку:

- 1) перехідний статус між дитинством і дорослістю, що викликає ідентифікаційні кризи;
- 2) дисгармонія між різними темпами дозрівання психічних функцій та аспектів дорослішання (соціального, інтелектуального, особистісного, емоційного, фізіологічного);
- 3) протиріччя між внутрішньою потребою автономії та соціальними очікуваннями нормативної поведінки;
- 4) одночасне формування соціальної ідентичності та індивідуальної унікальності;
- 5) розрив між фізіологічним статевим дозріванням та соціальними табу на сексуальні стосунки.

Ці суперечності створюють напружене емоційне тло, яке значною мірою зумовлює конфліктність та агресивність підлітків у взаємодії з оточенням. Ілюстрація динаміки цих протиріч та особливостей підліткового періоду представлена на рис. 1.2 згідно з концепцією А. Гірняка [10].

Рис. 1.2. Особливості підліткового віку

Джерело: сформовано за [19]

Наявність внутрішніх суперечностей у підлітковому віці справляє глибокий вплив на формування особистості, зумовлюючи як позитивні зміни, так і ризики поведінкових девіацій. Якщо ці протиріччя залишаються нерегульованими, вони здатні перейти в хронічну конфліктну форму, що суттєво ускладнює процес особистісного розвитку. Джерелом підвищеної конфліктності є, зокрема, об'єктивні суперечності перехідного віку, які виникають у результаті невідповідності очікувань підлітка і соціального оточення, особливо тоді, коли дорослі продовжують сприймати його через призму дитячого статусу.

У контексті дослідження важливо детальніше розглянути особливості взаємин підлітків в освітньому середовищі, зокрема взаємодію з педагогами. Саме ця сфера є однією з ключових зон соціальної напруги в підлітковому віці. Конфлікти між учнями та вчителями найчастіше виникають у таких площинах: діяльнісна (пов'язана з навчальними завданнями, вимогами, оцінюванням),

поведінкова (відхилення від прийнятих норм шкільного середовища), особистісно-ціннісна (розбіжності у ставленнях, очікуваннях, поглядах).

Відмінності у віці, соціальному статусі, життєвому досвіді між учителем і підлітком створюють додатковий потенціал для непорозумінь. У зв'язку з цим, ефективне реагування педагога на конфлікт має ґрунтуватися на емпатії, витримці та професіоналізмі. Важливо, щоб педагогічна позиція у конфліктній ситуації була чіткою, але доброзичливою. Конструктивна тактика має включати: співпрацю з батьками; залучення учнівського колективу для формування позитивного мікроклімату; опору на підтримку шкільного психолога для корекції стратегій взаємодії. Повага до особистості підлітка, визнання його права на власну думку, діалогічний стиль спілкування ось основа ефективного педагогічного супроводу в умовах конфліктних ситуацій.

Зростання рівня конфліктності серед підлітків у шкільному середовищі значною мірою зумовлене психологічними особливостями перехідного віку. У віці 12-14 років у більшості дітей настає критичний етап розвитку, відомий у психології як криза підліткового віку. Саме в цей період спостерігається зіткнення між потребою у самостійності та збереженням залежності від дорослих. Якщо дорослі не змінюють своєї поведінки у відповідь на ці нові внутрішні тенденції підлітка, така невідповідність провокує систематичні конфлікти. Згодом неузгодженість у вчинках переростає у глибші конфлікти стосунків, а заперечення авторитету дорослих стає все більш вираженим. У ситуації, коли взаємодія не переглядається, це може призвести до затяжного емоційного протистояння, що триває упродовж усього підліткового періоду.

Конструктивне вирішення подібних ситуацій можливе лише за умови перебудови позиції дорослого, яка має базуватись на принципах поваги, діалогу та визнання змін у психоемоційному розвитку дитини. Лише тоді відкривається можливість для якісного міжособистісного спілкування, що сприятиме гармонізації стосунків у системі «учень–вчитель–батьки». Нинішня соціальна ситуація, зокрема вплив повномасштабної війни в Україні, поглиблює вже наявні труднощі підліткового віку. Сучасні підлітки змушені існувати в умовах

постійної загрози, емоційної нестабільності, втрат і невизначеності, що формує у них високий рівень стресу. Часто єдиним способом адаптації до нової реальності стає агресивна або конфліктна поведінка, яка виконує функцію психологічного захисту.

Агресія, спровокована воєнними обставинами, – це не лише реакція на травматичні події, а й прояв глибших змін у ціннісно-мотиваційній сфері підлітка. Відтак, формування девіантної поведінки у таких умовах потребує комплексної корекційної підтримки з боку психологів, педагогів і соціальних працівників.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що конфліктність та агресивність у підлітковому віці мають як внутрішні (вікові), так і зовнішні (соціальні, ситуаційні) витоки. Водночас ці прояви не є незворотними. Більшість дослідників підкреслюють, що підліткова криза має різні траєкторії розвитку, які значною мірою залежать від:

- ✓ характеру соціального оточення (сім'я, школа, однолітки);
- ✓ наявності психолого-педагогічної підтримки;
- ✓ можливості емоційного контакту з дорослими;
- ✓ сприятливого клімату у колективі;
- ✓ індивідуальних особливостей і способів подолання стресу.

Таким чином, сучасні умови життя підлітків вимагають від системи освіти і суспільства в цілому не просто реагування на проблеми конфліктності, а створення профілактичних і корекційних програм, спрямованих на підтримку особистості у період її становлення.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Підходи та інструменти діагностики конфліктної поведінки підлітків у закладах освіти

Для реалізації психодіагностичного завдання у рамках дослідження було застосовано низку стандартизованих методик, спрямованих на виявлення рівня конфліктності та агресивності як стійких особистісних характеристик. Доповненням до тестових інструментів слугували дані включеного спостереження за поведінковими моделями учнів підліткового віку, а також експертні оцінки, надані педагогами, що безпосередньо взаємодіють із підлітками. У центрі аналізу перебували реакції школярів на конфліктні ситуації, специфіка проявів індивідуальної конфліктності, а також деструктивні форми поведінки, що спостерігалися як у навчальному процесі, так і в міжособистісних взаєминах.

Метою нашого дослідження було виявлення основних чинників, що визначають конфліктну поведінку підлітків досліджуваної вибірки. У дослідницькій процедурі взяли участь 60 учнів Комунального закладу «Вінницький ліцей № 4 ім. Д.І. Менделєєва» м. Вінниці, серед яких – 28 хлопців та 32 дівчини. Вибірку було поділено на дві вікові групи: першу становили учні 6-7 класів (віком 11-13 років), яких ми віднесли до категорії молодших підлітків; другу – учні 8-9 класів (14-15 років), що представляли старший підлітковий вік. Ураховуючи майже однакову кількість представників обох статей у вибірці, при аналізі результатів було також враховано гендерну змінну. Це дозволило не лише розширити спектр інтерпретації отриманих даних, але й створило підґрунтя для подальших досліджень у напрямі гендерної специфіки конфліктної поведінки.

Емпіричне дослідження здійснювалося у три послідовні етапи:

1. Теоретико-пошуковий етап (жовтень–листопад 2024 р.): здійснено аналіз наукової літератури, уточнено поняттєвий апарат дослідження, розроблено діагностичну програму та підібрано психодіагностичні методики, а також визначено базу проведення дослідження.

2. Основний (дослідницький) етап (грудень 2024 р. – серпень 2025 р.): проведено психодіагностичне обстеження підлітків відповідно до обраних методик з метою виявлення зв'язку між самооцінкою, агресивністю та конфліктною поведінкою.

3. Аналітико-інтерпретаційний етап (вересень–жовтень 2025 р.): здійснено кількісний і якісний аналіз отриманих результатів, сформульовано висновки та узагальнення, визначено перспективи подальших досліджень.

У процесі проведення констатувального етапу експерименту були окреслені такі основні цілі:

1) дослідити специфіку проявів конфліктної поведінки серед підлітків різних вікових груп – молодших і старших;

2) визначити ключові чинники (детермінанти), що впливають на формування конфліктності у підлітків, та проаналізувати взаємозв'язки між ними;

3) вибір психодіагностичного інструментарію здійснювався згідно з актуальними науково-методологічними вимогами, орієнтованими на дотримання низки важливих принципів [20; 21], зокрема:

– відповідність діагностичних методик дослідницьким завданням, тобто кожна обрана методика забезпечувала отримання саме тих показників, які необхідні для розв'язання поставлених цілей.

– узгодженість з теоретичною основою дослідження, що забезпечувало концептуальну цілісність та логіку всього емпіричного блоку.

Можливість інтеграції результатів, що ґрунтується на припущенні про багатофакторну природу досліджуваних психічних явищ, коли один і той самий показник може пояснюватися різними психологічними механізмами.

Методологічна та змістова сумісність діагностичних процедур із теоретичним базисом дослідження, що дозволяє забезпечити валідність інтерпретації результатів. Якісна інтерпретація отриманих результатів, яка передбачає їх зіставлення з установленими нормативними критеріями або психометричними шкалами, що дозволяє надати оцінці психологічного стану респондента об'єктивного характеру.

У рамках констатувального етапу дослідження з метою виявлення особистісних чинників, що впливають на конфліктну поведінку підлітків різного віку, було застосовано комплекс психодіагностичних методик, що забезпечили всебічний аналіз відповідних психологічних характеристик:

1. Методика діагностики рівня конфліктності особистості (автори: Ложкін, Пов'якель). Цей інструмент дозволяє оцінити загальний рівень схильності до конфліктної поведінки. Він включає 14 тверджень, кожне з яких має три варіанти відповіді. Кожній відповіді присвоюється певна кількість балів, які підсумовуються для отримання загального результату. Інтерпретація результатів ґрунтується на такій шкалі:

14–20 балів – низький рівень конфліктності,

21–24 – нижчий за середній,

25–29 – середній,

30–34 – вищий за середній,

35–42 – високий рівень конфліктності.

Чим вищий бал, тим вираженішою є схильність до створення або підтримки конфліктних ситуацій у спілкуванні.

2. 16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла (версія 12 PF). У дослідженні застосовувалась скорочена форма опитувальника, що містить 79 запитань. Вона дозволяє оперативно оцінити ключові особистісні риси підлітка. Опитувальник є адаптованим для дослідження підліткової вибірки й широко використовується в освітньо-психологічній практиці для оцінки базових особистісних характеристик, що можуть мати вплив на стиль поведінки в конфліктних ситуаціях.

3. Методика К. Томаса (у адаптації Н. В. Гришиної) «Дослідження стратегій поведінки у конфлікті». Ця методика дозволяє ідентифікувати домінуючий стиль реагування в конфліктній взаємодії. Вона охоплює п'ять можливих стратегій: суперництво, співробітництво, компроміс, ухилення та пристосування. Підрахунок балів у кожній категорії дає змогу визначити, яка стратегія є найбільш типовою для респондента, а також простежити його потенційну поведінку в складних комунікативних ситуаціях.

4. Методика вивчення рівня самооцінки (за С. А. Будассі). Зазначений інструмент базується на принципі ранжування рис особистості та дає змогу кількісно оцінити як загальний рівень самооцінки, так і її адекватність. Основним критерієм аналізу виступає співвідношення між «реальним Я» та «ідеальним Я», що дозволяє оцінити ступінь внутрішньої гармонії особистості й виявити потенційні джерела внутрішньоособистісних конфліктів, які можуть впливати на зовнішню поведінку підлітка.

Уявлення особистості про саму себе здебільшого сприймаються нею як істинні, незалежно від того, ґрунтуються вони на об'єктивних критеріях чи суб'єктивному досвіді. Через це особистісні характеристики, які індивід приписує собі, не завжди є відображенням реального стану справ. Самооцінка, навіть за наявності зовнішніх підтверджень, лишається феноменом суб'єктивного сприйняття.

Методика самооцінювання за С.А. Будассі побудована на визначенні рівня й адекватності самооцінки через два основних підходи. Перший полягає у співвіднесенні рівня особистісних домагань із фактичними результатами діяльності, другий – у порівнянні себе з іншими людьми. Однак незалежно від обраного підходу, самооцінка формується під впливом особистісних уявлень, соціальних установок та культурних норм, отже, зберігає суб'єктивний характер, навіть якщо спирається на зовнішні стандарти або думки інших.

5. Дослідження рівня агресивності серед підлітків здійснювалося за допомогою методики А. Басса – А. Дарки. Оригінальний опитувальник ВДНІ (Buss-Durkee Hostility Inventory), оприлюднений у 1957 році, складається з 75

твердженнь, на які респондент відповідає за дихотомічною шкалою («так» / «ні»). Отримані відповіді обробляються шляхом співвіднесення з ключем, що дозволяє розрахувати первинні («сирі») бали за кожною з восьми шкал: фізична агресія, непряма агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Для інтерпретації результатів було використано підхід А.А. Хвана, згідно з яким кожен сирий бал множиться на відповідний коефіцієнт, що забезпечує приведення максимального результату до 100-бальної шкали. Надалі ці показники перетворюються у стенові оцінки. З метою глибшого аналізу обчислювався індекс агресивності (сума стенів за шкалами фізичної, вербальної агресії та роздратування, поділена на три) та індекс ворожості (середнє значення стенів за шкалами образи й підозрілості) [88]. Аналіз емпіричних даних здійснювався за допомогою статистичного пакета IBM SPSS Statistics 19. У ході обробки результати були перевірені на нормальність розподілу, що дозволило забезпечити валідність статистичних висновків та коректність подальшої інтерпретації.

2.2. Оцінка результатів дослідного вивчення конфліктних реакцій підлітків у контексті освітнього процесу

Для виявлення взаємозв'язку між рівнем конфліктності та провідними особистісними рисами підлітків було застосовано методику діагностики рівня конфліктності особистості (авт. Ложкін, Пов'якель) та скорочену версію шістнадцятифакторного особистісного опитувальника Кеттелла.

Результати, отримані за методикою Ложкіна-Пов'якель, свідчать про наступний розподіл рівнів конфліктності серед опитаних учнів: у 22,7% респондентів виявлено низький рівень конфліктності, у 59% – середній, тоді як 18,3% демонструють високий рівень схильності до конфліктної поведінки (див. рис. 2.1).

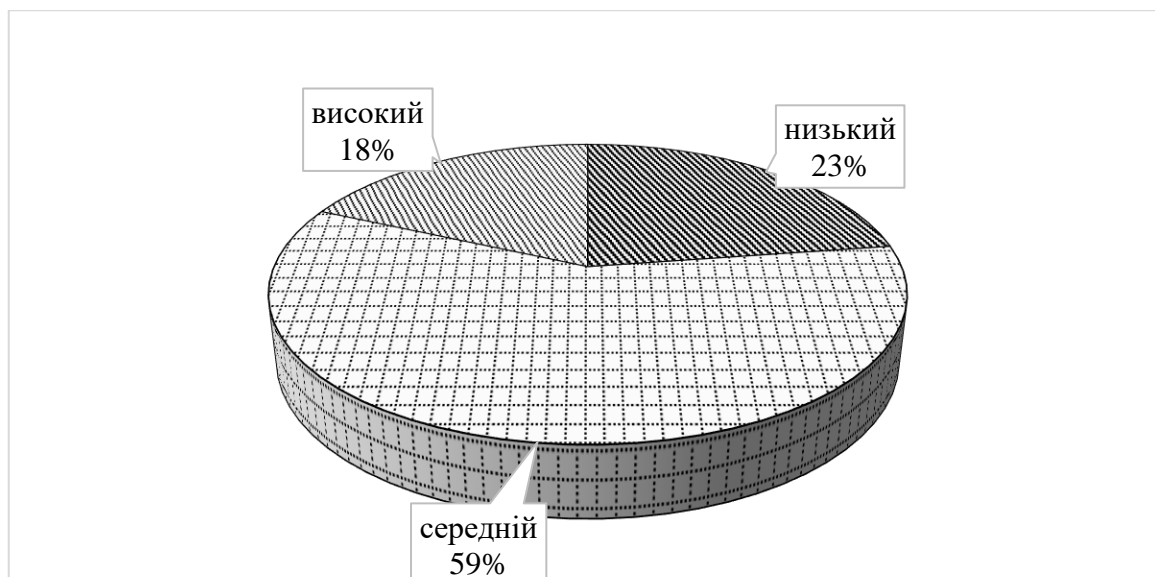

Рис. 2.1. Рівні конфліктності підлітків

Джерело: сформовано автором за [22]

У наступному етапі дослідження для більш глибокого аналізу особистісних особливостей підлітків із різним рівнем конфліктності було застосовано шістнадцятифакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла. Основною метою цього етапу було визначення домінуючих особистісних характеристик, які переважають у представників кожної з трьох виділених груп за рівнем конфліктності.

У таблицях 2.1 та 2.2 (див. Додаток Б) подано первинні результати дослідження, переведені в стеновий формат, а також середні значення за шкалами опитувальника для молодших і старших підлітків. Узагальнивши отримані результати, було сформовано узагальнений психологічний портрет особистості з високим рівнем конфліктності, що візуалізовано на рис. 2.2.

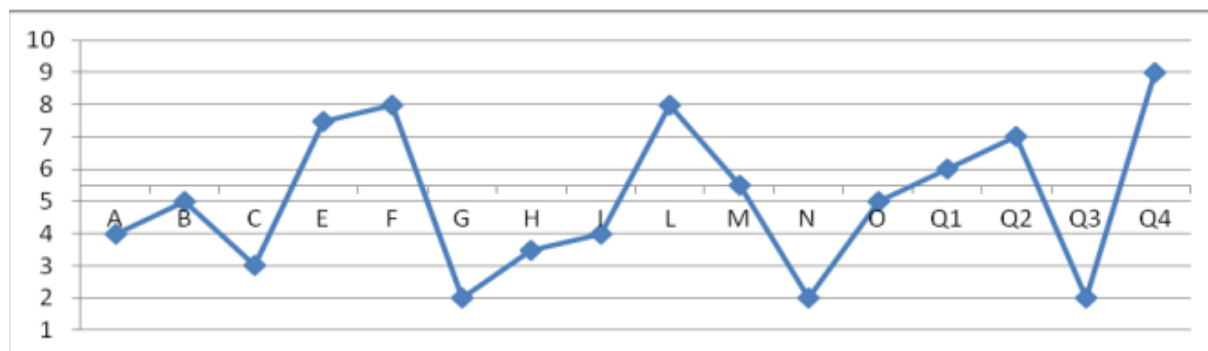

Рис. 2.2. Профіль конфліктної особистості

Аналіз результатів 16-факторного особистісного опитувальника Кеттелла дав змогу окреслити основні характеристики підлітків із високим рівнем конфліктності. До найбільш виражених рис належать: внутрішня напруженість, емоційна нестабільність, низький рівень самоконтролю, знижена нормативність поведінки та підозрілість. Ці якості часто зумовлюють неадекватні або деструктивні реакції у складних ситуаціях. Разом з тим, конфліктні підлітки мають схильність до домінування, експресивності, прямолінійності, незалежності в судженнях, що свідчить про їх прагнення до лідерства, здатність відстоювати власну позицію та небажання підпорядковуватися загальноприйнятим нормам. Хоча такі риси можуть бути адаптивними в окремих ситуаціях, у поєднанні з емоційною нестабільністю та зниженим самоконтролем вони часто виступають тригерами конфліктних взаємодій. Варто зазначити, що менш значущими у цьому профілі виявилися такі характеристики, як сміливість та жорсткість. Загалом, отримані результати вказують на суперечливу комбінацію особистісних властивостей, яка сприяє формуванню конфліктної поведінки. У межах дослідження було також створено узагальнений психологічний портрет підлітка зі середнім рівнем конфліктності для подальшого зіставлення.

Таким чином, особистість із вираженою конфліктністю поєднує у собі як риси, що сприяють активному самоствердженню, так і якості, які ускладнюють конструктивну взаємодію з оточенням. Зокрема, така особа демонструє здатність наполегливо відстоювати власні погляди, чинити опір груповому тиску, проявляє лідерські якості, незалежність мислення та прямоту у спілкуванні. Водночас наявність емоційної нестійкості, імпульсивності, схильності до порушення соціальних норм та підвищеної жорсткості формує передумови для деструктивної поведінки у міжособистісних конфліктах. У межах проведеного дослідження також було створено узагальнений психологічний портрет підлітка з помірним рівнем конфліктності, що представлений на рисунку 2.3.

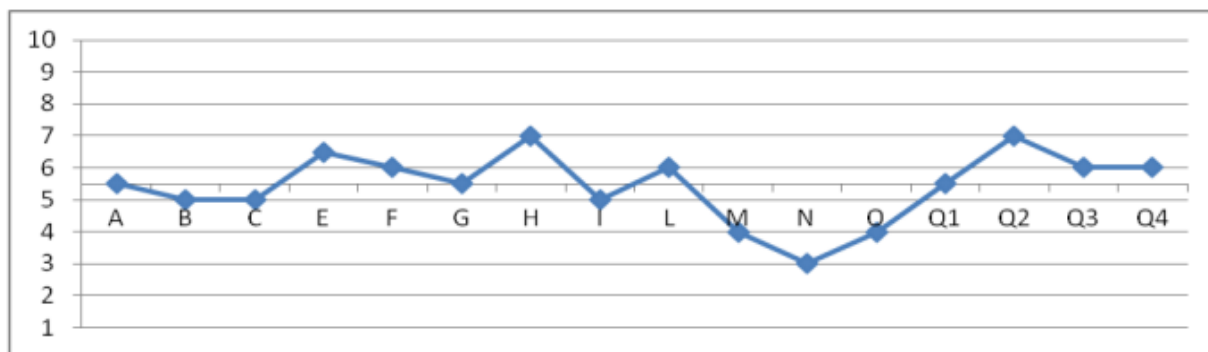

Рис. 2.3. Профіль особистості з середнім рівнем конфліктності

Джерело: сформовано автором за [27]

У профілі особистості з помірним рівнем конфліктності ключовими виступають такі риси, як сміливість, відкритість у висловлюваннях, схильність до незалежного мислення та дій. Одночасно спостерігається достатній рівень емоційної врівноваженості та самоконтролю, що дозволяє такій особистості утримуватися від імпульсивних реакцій у складних ситуаціях. Порівняльний аналіз з профілем особистості з високим рівнем конфліктності демонструє, що основною відмінністю є ступінь дотримання соціальних норм: у конфліктних підлітків чітко виражена схильність до девіантної поведінки, що може супроводжуватися проявами агресії. У межах нашого емпіричного дослідження також був сформований узагальнений образ підлітка з низьким рівнем конфліктності, представлений на рисунку 2.4.

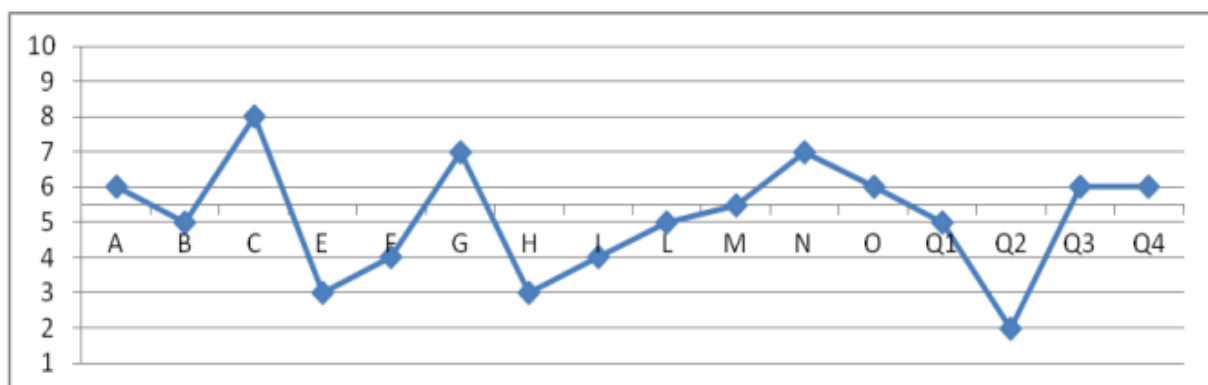

Рис. 2.4. Профіль особистості з низьким рівнем конфліктності

Джерело: сформовано автором за [22]

Аналіз емпіричних результатів свідчить про переважання у респондентів з низьким рівнем конфліктності таких особистісних характеристик, як підвищена схильність до підпорядкування, дотримання соціальних норм, несміливість та конформізм. Помітно вираженими також є емоційна чутливість, дипломатичність та схильність до тривожних реакцій. Такі підлітки, як правило, не демонструють активної позиції в міжособистісних стосунках, уникають відкритого протистояння, мають труднощі з відстоюванням власних інтересів, особливо в умовах тиску з боку однолітків чи дорослих. Конформність поведінки обмежує їхню здатність приймати незалежні рішення, а тривожність і чутливість сприяють униканню потенційно конфліктних ситуацій, які сприймаються як небезпека або джерело стресу.

Особливості самосвідомості у підлітків із низьким рівнем конфліктності проявляються у слабо розвинених навичках саморегуляції, що може бути наслідком дисбалансу між емоційним і когнітивним компонентами «Я-концепції». У підлітковому віці, що є критичним для становлення особистості, відсутність емоційної стабільності та адекватної самооцінки часто призводить до утруднень у конструктивному вирішенні міжособистісних суперечок. Якщо вчасно не надати психологічну підтримку, така нестабільність може перерости у хронічні патерни уникнення, самоусунення або навпаки – внутрішньої напруги, що накопичується та періодично «вибухає» у формі неочікуваних емоційних спалахів чи навіть агресії. Таким чином, рівень конфліктності в підлітковому віці багато в чому детермінується якістю розвитку самосвідомості, особливо її емоційно-оцінного аспекту.

Для вивчення стратегій поведінки підлітків у конфліктних обставинах було застосовано методика «Оцінка способів реагування у конфлікті» (авт. К. Thomas, адаптація Н. В. Гришиної). Дана методика дала можливість визначити домінуючі моделі соціальної взаємодії підлітків у ситуаціях конфліктів, спираючись на двовимірну концепцію врегулювання конфліктів, в основі якої лежать два ключові чинники: наполегливість (тобто орієнтація особистості на власні інтереси) та кооперація (здатність враховувати інтереси інших).

Проведений аналіз результатів, ранжування середніх показників за кожною зі стратегій, дозволив виявити найбільш типові стилі поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Найпоширенішими виявилися стратегії пристосування ($Mx = 6,63$) та компромісу ($Mx = 6,50$). Обидві стратегії можна вважати досить адаптивними, хоча вони не завжди гарантують конструктивне розв'язання конфліктів. Вибір підлітками таких моделей свідчить про певну схильність до поступок і компромісів у взаємодії. Зокрема, 27,3% респондентів (16 осіб) віддали перевагу моделі пристосування, що передбачає готовність жертвувати власними інтересами задля збереження відносин або уникнення конфронтації. Ще 20,1% підлітків (12 осіб) обрали компромісну стратегію, яка демонструє їхню схильність до пошуку взаємоприйнятних рішень і балансування між інтересами обох сторін.

Таблиця 2.1.

Показники середніх величин типів поведінки у конфліктах підлітків вибіркової сукупності

Критерії аналізу Типи поведінки особистості у конфліктах	Середні величини (Mx) виявлення показників ($N = 60$)	95% довірчий інтервал для середнього	
		Нижній поріг	Верхній поріг
Змагання	6,10	5,88	6,33
Пристосування	5,07	4,80	5,33
Компроміс	6,63	6,36	6,89
Уникання	5,44	5,07	5,81
Співпраця	6,50	6,17	6,83

Джерело: сформовано за [9]

Паралельно було виявлено, що помітна частка підлітків (19,4% або 11 осіб) надає перевагу стратегії конкуренції ($Mx = 6,10$) як основній формі поведінки в конфліктних ситуаціях. Це свідчить про орієнтацію на задоволення власних інтересів навіть за рахунок ігнорування потреб інших, схильність до

наполегливого та подекуди агресивного відстоювання власної позиції. Результати дослідження також показали, що уникнення як стратегія конфліктної взаємодії є малопоширеною серед досліджуваних підлітків – лише 5,6% (4 респонденти) обрали цей тип реагування. Ще менше підлітків – лише 10,4% (6 осіб) – продемонстрували готовність до співробітництва, тобто активної взаємодії з партнером по конфлікту з метою досягнення взаємоприйняттого вирішення ситуації.

Цікаво, що 17,2% опитаних (10 підлітків) не демонструють стабільної поведінкової моделі, а ситуативно змінюють стратегії реагування, орієнтуючись на конкретні обставини. Вони схильні до використання адаптивних або компенсаторних тактик залежно від контексту взаємодії. Це свідчить про певну гнучкість, однак одночасно вказує на потребу формування більш цілісної та конструктивної поведінкової позиції. Загалом можна стверджувати, що більшість підлітків виявляють активну участь у конфліктних ситуаціях, але не завжди демонструють конструктивні підходи до їх вирішення. Така тенденція підкреслює актуальність впровадження цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів щодо розвитку навичок ефективної поведінки у конфліктних взаємодіях. Порівняльний аналіз стратегій реагування підлітків різних вікових категорій (11-15 років) дозволяє простежити певні вікові закономірності та динаміку у становленні конфліктної поведінки (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Динаміка типів поведінки у конфліктах підлітків різних вікових груп

Вікові групи	11 років	12 років	13 років	14 років	15 років
Типи поведінки особистості у конфліктах	Середні величини (Mx) виявлення показників (N = 60)				
Змагання	5,93	5,10	5,76	5,49	4,50
Пристосування	5,09	5,07	5,14	5,02	4,75
Компроміс	5,84	6,89	6,07	6,60	7,37
Уникання	5,77	6,51	5,93	5,91	5,87
Співпраця	6,51	6,35	6,74	6,91	7,37

Аналіз середніх значень (Mx) поведінкових стратегій у конфліктних ситуаціях у віковому розрізі підлітків засвідчив зменшення схильності до конкурентного стилю реагування: у молодшій віковій групі він становив 5,93, тоді як у старшій знизився до 4,50. Натомість спостерігається зростання популярності адаптивніших моделей пристосування та компромісу: з 5,84 і 6,51 у молодших підлітків відповідно до 7,37 у старшій групі. Такі зміни можна пояснити поступовим накопиченням соціального досвіду та розвитком більш конструктивних навичок взаємодії у процесі соціалізації.

Ця динаміка вказує на те, що старші підлітки у своїх поведінкових стратегіях у конфліктах поєднують здатність відстоювати власні інтереси з уважністю до позиції інших. Водночас простежується зниження готовності до повноцінної співпраці: якщо максимальний показник співробітництва ($Mx = 6,51$) зафіксовано у 12-річних, що вказує на їхню відкритість до діалогу та взаєморозуміння, то в старшій групі цей показник знижується до 5,87. Це може свідчити про певну втрату віри у ефективність партнерських підходів або ускладнення міжособистісних контактів із дорослішанням.

Таким чином, у процесі вікового становлення соціальна поведінка підлітків у конфліктних ситуаціях демонструє лише кількісні зміни, не переходячи в якісно нові рівні – жодних статистично значущих трансформацій поведінкового профілю в межах досліджуваної вибірки не виявлено. Інакше кажучи, на тлі загальної тенденції до адаптації соціальних стратегій поведінки з віком, ці зміни не досягають рівня, який би свідчив про стійку особистісну перебудову у конфліктній взаємодії.

Для подальшого аналізу було досліджено рівні сформованості самооцінки у підлітків за методикою С.А. Будассі (табл. 2.3). Отримані результати свідчать, що у 10% молодших підлітків виявлено завищену, але неадекватну самооцінку, ще у 15% р – високу, але адекватну. Середній рівень самооцінки з адекватним сприйняттям себе зафіксовано у 10% респондентів, 20% учасників продемонстрували низький, але адекватний рівень самооцінювання, тоді як найбільша частка 40% виявили низьку і при цьому неадекватну самооцінку, що

може свідчити про внутрішню невпевненість, труднощі з прийняттям себе та соціальну вразливість.

Таблиця 2.3.

Рівні вираження самооцінки у підлітків (у %)

Рівні вираження самооцінки	Вік респондентів		Середнє значення
	Молодші підлітки (11 років)	Старші підлітки (14 років)	
Самооцінка висока неадекватна	10	25	17,5
Самооцінка висока адекватна	15	10	12,5
Самооцінка середня адекватна	10	30	20
Самооцінка низька адекватна	20	10	15
Самооцінка низька неадекватна	40	25	32,5

Джерело: сформовано за [12]

У 25% старших підлітків зафіксовано високий рівень самооцінки, проте з ознаками неадекватності. Ще 10% респондентів продемонстрували високу, але збалансовану (адекватну) самооцінку. У 30% учасників виявлено середній рівень самооцінювання з адекватним сприйняттям себе. Ще 10% мають низьку, проте реалістичну самооцінку, тоді як у 25% респондентів – низька неадекватна самооцінка (рис. 2.5).

Зіставлення отриманих результатів дає змогу простежити вікову динаміку самооцінки: зі зростанням віку структура самооцінювання у підлітків змінюється – збільшується частка учнів з більш адекватним уявленням про себе. Проте значна кількість підлітків обох вікових груп (особливо молодших) мають низьку неадекватну самооцінку, що свідчить про внутрішню невпевненість, страх перед помилками, уникання нових ситуацій через очікування невдачі. Такі підлітки, як правило, демонструють високу вразливість до зовнішньої оцінки, надмірно турбуються про враження, яке справляють, не сприймають похвалу, а критика викликає в них емоційний дискомфорт. Для них характерні уникання ризику,

тривожність, невміння приймати конструктивну зворотну реакцію, схильність до самознищувальної поведінки та надмірна залежність від соціального схвалення.

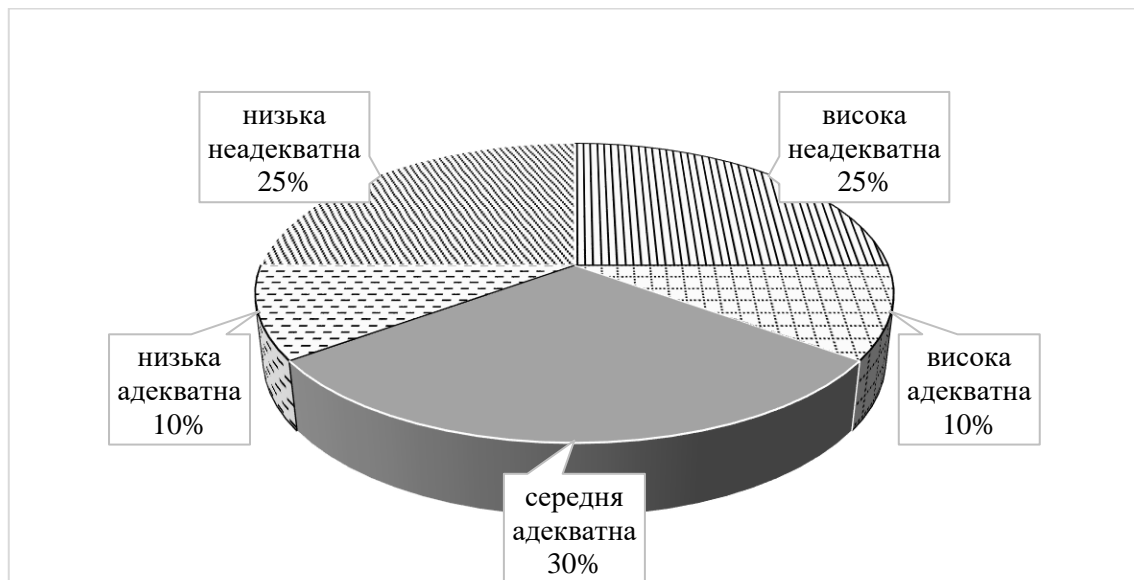

Рис. 2.5 Рівні вираження самооцінки у старших підлітків

Джерело: сформовано за [19]

Загальний аналіз результатів засвідчив, що у 50% підлітків самооцінка є неадекватною, тобто не узгоджується з їхньою реальною поведінкою, зовнішніми даними чи особистісними якостями. У разі завищеної неадекватної самооцінки підлітки схильні приписувати собі виключно позитивні риси, сприймають себе як ідеальних та очікують відповідного визнання з боку оточення. Натомість занижена неадекватна самооцінка проявляється у небажанні приймати себе, невірі у власні можливості, фокусуванні на власних недоліках. Такі підлітки часто не здатні об'єктивно оцінити себе, схильні до самокритики, відчують емоційний дискомфорт.

Як засвідчили результати дослідження, як у молодших, так і в старших підлітків спостерігається тенденція до крайніх форм самооцінки – вона або завищена, або занижена. Така нестабільність суттєво впливає як на їхню навчальну активність, так і на якість міжособистісної взаємодії.

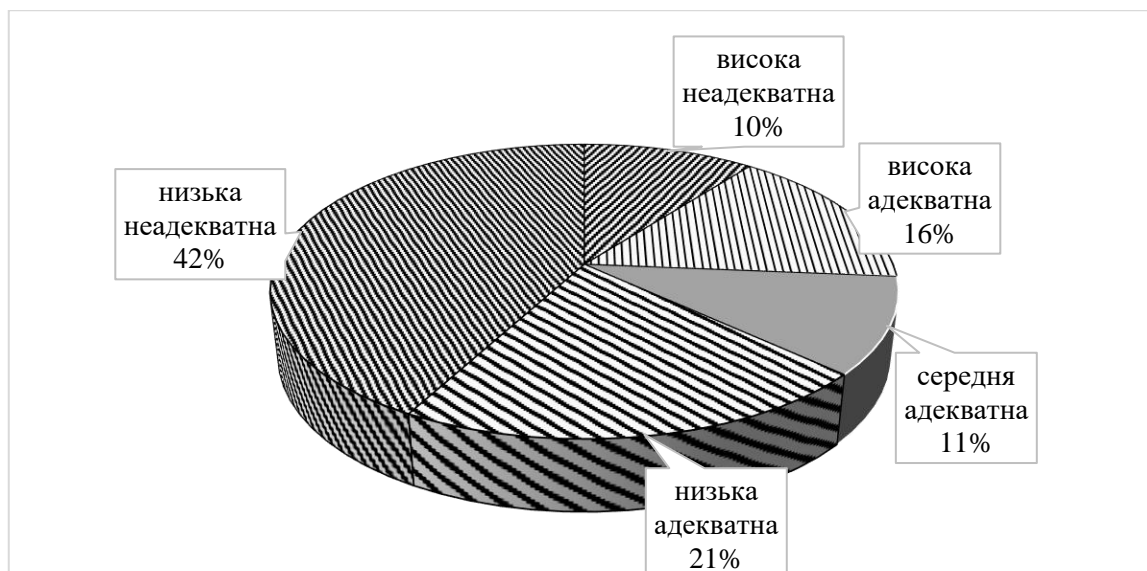

Рис. 2.6. Рівні вираження самооцінки у молодших підлітків

Джерело: сформовано за [28]

З метою вивчення особливостей формування стилів поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях було проведено дослідження із застосуванням методики оцінки конфліктної поведінки (за К. Томасом) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Стилі поведінки підлітків у конфлікті (у %)

Стилі поведінки	Вік респондентів	
	Молодші підлітки (11 років)	Старші підлітки (14 років)
Змагання	12	38
Пристосування	18	10
Компроміс	10	12
Уникання	20	30
Співпраця	40	10

Джерело: сформовано за [27]

Згідно з даними, наведеними у таблиці 2.4 та на рисунку 2.7, серед молодших підлітків 12% надають перевагу стратегії змагання у конфліктних ситуаціях, 18% обирають пристосування, 10% схильні до компромісу, 20% демонструють ухилення від конфлікту, а найбільша частка 40% виявляють схильність до співпраці як стилю взаємодії.

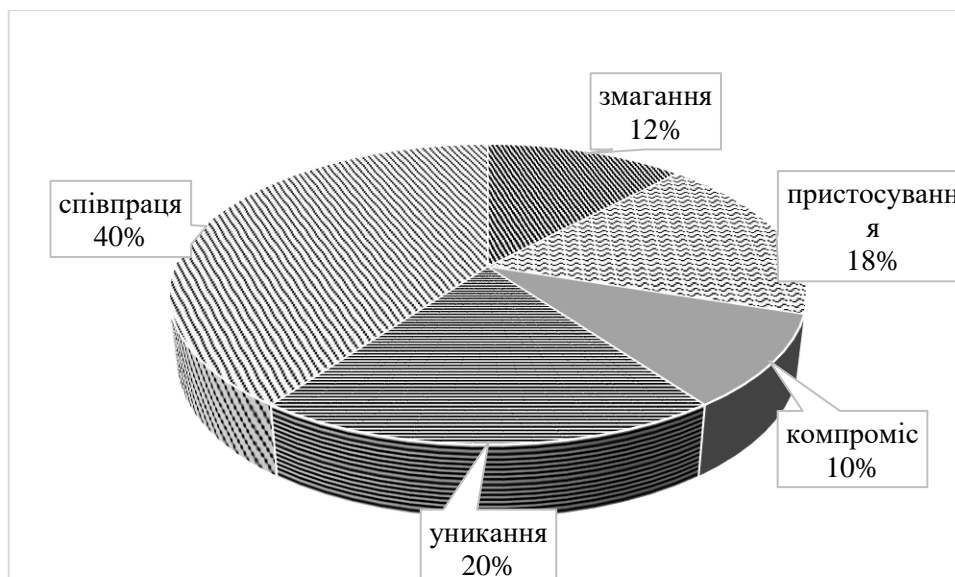

Рис. 2.7. Стилі поведінки молодших підлітків у конфлікті

Джерело: сформовано за [12]

Водночас серед старших підлітків 38% демонструють схильність до змагального стилю поведінки в конфліктних ситуаціях, 10% обирають пристосування, 12% віддають перевагу компромісу, 30% намагаються уникати конфліктів, тоді як лише 10% виявляють готовність до співпраці (рис. 2.8).

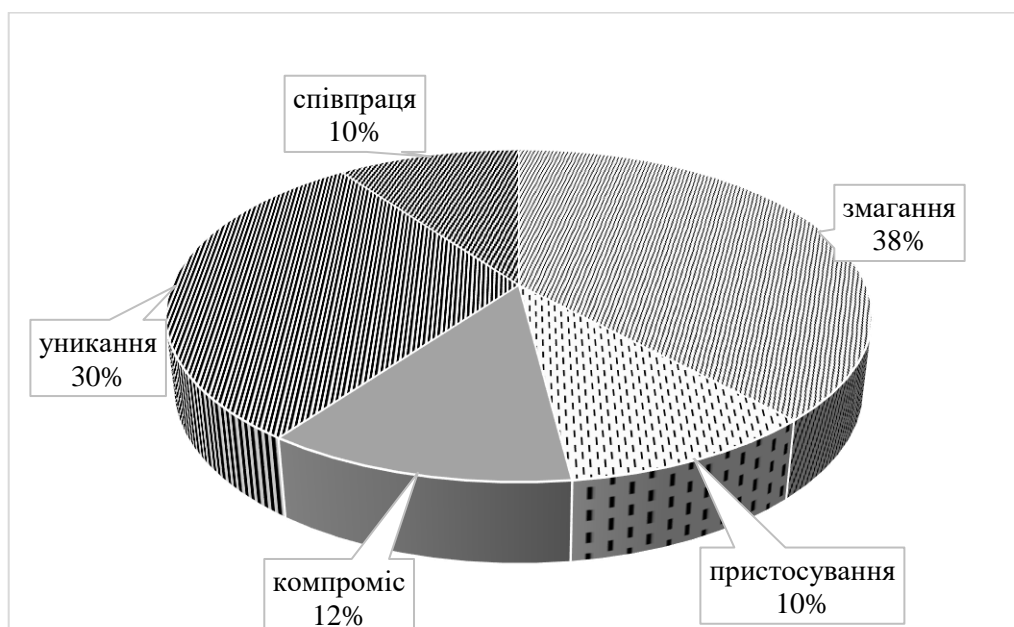

Рис. 2.8. Стилі поведінки старших підлітків у конфлікті

Джерело: сформовано за [19]

Кожен із стилів поведінки у конфліктній ситуації може бути ефективним, якщо відповідає конкретним обставинам виникнення та перебігу конфлікту. Аналіз отриманих даних свідчить, що підлітки різного віку демонструють різні переваги у виборі стилів реагування на конфлікти. Молодші підлітки здебільшого надають перевагу уникненню конфліктів або ж пристосуванню до ситуації. Старші підлітки, навпаки, демонструють більш поляризовані стратегії. Значна частина з них орієнтується на змагальний стиль, який передбачає активне відстоювання власної позиції, навіть шляхом відкритого протистояння, іноді з елементами агресії. Учасники конфлікту, які дотримуються такого підходу, зазвичай не зацікавлені в пошуку компромісу й спрямовані на досягнення власних цілей, часто через тиск або нав'язування рішень іншим.

Самооцінка виступає важливим чинником активізації особистості та її прагнення реалізувати власні ресурси й цінності. У подальшому розглянемо особливості прояву конфліктної поведінки у підлітків із різними типами самооцінки (табл. 2.5., 2.6.).

Таблиця 2.5.

Показники рівня конфліктності особистості підлітків віком 11 років із рівнем вираження самооцінки, у %

Рівні вираження самооцінки	Рівні конфліктності							
	Дуже низький	Низький	Нижче середнього	Трохи нижче середнього	Середній	Трохи вище середнього	Високий	Дуже високий
Самооцінка висока неадекватна	0	0	0	0	30	50	20	0
Самооцінка висока адекватна	0	0	0	10	40	50	0	0
Самооцінка середня адекватна	0	0	40	50	10	0	0	0
Самооцінка низька адекватна	0	0	20	20	40	20	0	0
Самооцінка низька неадекватна	0	0	0	0	40	30	30	0

Джерело: сформовано за [17]

Відповідно до отриманих даних, серед 11-річних підлітків найвищий рівень конфліктності зафіксовано у тих, чия самооцінка є неадекватно високою або неадекватно низькою. Натомість діти з адекватною самооцінкою, особливо ті, хто мають середній рівень її вираженості, демонструють значно нижчу схильність до конфліктної поведінки. Аналогічна тенденція простежується і серед 14-річних підлітків – найвищі показники конфліктності виявлені у респондентів із крайніми формами самооцінки, тоді як найбільш неконфліктними виявилися ті, чия самооцінка є помірною та адекватною.

Таблиця 2.6.

Показники рівня конфліктності особистості підлітків віком 14 років із рівнем вираженням самооцінки, у %

Рівні вираження самооцінки	Рівні конфліктності							
	Дуже низький	Низький	Нижче середнього	Трохи нижче середнього	Середній	Трохи вище середнього	Високий	Дуже високий
Самооцінка висока неадекватна	0	0	0	0	20	40	40	0
Самооцінка висока адекватна	0	0	0	20	30	50	0	0
Самооцінка середня адекватна	0	0	30	50	10	10	0	0
Самооцінка низька адекватна	0	0	0	20	40	40	0	0
Самооцінка низька неадекватна	0	0	0	0	20	40	40	0

Джерело: сформовано за [17]

У результаті проведеного емпіричного дослідження встановлено, що конфліктна поведінка підлітків має тісний зв'язок із певними особистісними якостями та характерологічними рисами. Далі проаналізуємо, які стилі поведінки у конфліктних ситуаціях притаманні молодшим і старшим підліткам залежно від рівня їхньої самооцінки (табл. 2.7, 2.8).

Таблиця 2.7.

Показники стилю поведінки у конфлікті підлітків віком 11 років із різним вираженням самооцінки, у %

Рівні вираження самооцінки	Стилі поведінки у конфлікті				
	Змагання	Пристосування	Компроміс	Уникання	Співпраця
Самооцінка висока неадекватна	60	0	0	40	0
Самооцінка висока адекватна	50	0	20	20	10
Самооцінка середня адекватна	20	20	20	30	10
Самооцінка низька адекватна	40	10	0	50	0
Самооцінка низька неадекватна	50	0	0	50	0

Джерело: сформовано за [22]

Отже, серед стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях підлітки найчастіше надають перевагу таким моделям, як змагання, пристосування та уникнення.

Таблиця 2.8.

Показники стилю поведінки у конфлікті підлітків віком 14 років із різним вираженням самооцінки, у %

Рівні вираження самооцінки	Стилі поведінки у конфлікті				
	Змагання	Пристосування	Компроміс	Уникання	Співпраця
Самооцінка висока неадекватна	70	0	0	30	0
Самооцінка висока адекватна	45	10	0	35	10
Самооцінка середня адекватна	20	20	10	40	10
Самооцінка низька адекватна	30	20	0	50	10
Самооцінка низька неадекватна	50	0	0	50	0

Джерело: сформовано за [22]

Таким чином, можна стверджувати, що у підлітків ще недостатньо сформовані такі важливі для конструктивної взаємодії компоненти, як соціальний досвід, здатність до усвідомлення ситуації, саморегуляція поведінки та орієнтація на зразки ефективної взаємодії, необхідні для досягнення компромісу та налагодження співпраці.

У рамках проведеного експерименту було застосовано методику діагностики рівня агресивності А. Басса і А. Даркі. Отримані результати свідчать про те, що 62% старших підлітків мають виражене почуття провини. Така тенденція обумовлена особливостями підліткового віку, зокрема емоційною нестабільністю, підвищеною збудливістю та загальною емоційною напруженістю, що виникає внаслідок глибинних фізіологічних змін в організмі (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

Рівні агресивності підлітків за методикою А. Басса – А. Дарки

Параметр	Фізична агресія (1)		Вербальна агресія (2)		Непряма агресія (3)		Негативізм (4)		Роздратування (5)	
	<50	>50	<50	>50	<50	>50	<50	>50	<10	>10
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Всього	30	30	22	38	18	42	28	32	28	32
%	50	50	37	63	30	70	47	53	47	53
Юнаки	16	12	16	12	10	18	12	16	10	18
%	57	43	57	43	36	64	43	57	36	64
Дівчата	14	18	6	26	8	24	16	16	18	14
%	44	56	19	81	25	75	50	50	56	44
Параметр	Підозрілість (6)		Образа (7)		Почуття провини (8)		Індекс агресивності (ІА)		Індекс ворожості (ІВ)	
	<50	>50	<50	>50	<50	>50	<25	>25	<10	>10
А	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Всього	14	46	36	24	22	38	38	22	60	0
%	23	77	60	40	37	63	63	37	100	0
Юнаки	4	24	14	14	12	16	18	10	28	0
%	14	86	50	50	43	57	64	36	100	0
Дівчата	10	22	22	10	12	20	12	20	32	0
%	31	69	69	31	38	63	38	63	100	0

Підлітковий вік, незважаючи на підвищену емоційну напруженість, є сприятливим періодом для формування емпатійних якостей здатності до співчуття, розуміння емоцій інших, а також розвитку рефлексивності усвідомлення власного внутрішнього стану, емоцій та переживань. У зв'язку з цим, навіть прояви агресивної поведінки в підлітковому віці нерідко супроводжуються відчуттям провини, що виступає характерною психологічною особливістю цієї вікової групи. Невпевненість у собі, прагнення знайти підтримку в однолітках, емоційна нестабільність і криза ідентичності часто сприяють формуванню підозрливості – схильності до недовіри та обережності у спілкуванні з іншими, яку зафіксовано у 49% опитаних.

Старші підлітки схильні до проявів вербальної (55%) та непрямой (39%) агресії – це може виражатися у формі образливих жартів, словесних випадів, поширення чуток або пліток. У конфліктних ситуаціях такі підлітки, як правило, не стримуються у висловлюваннях, демонструючи агресивну риторику. Така поведінка пояснюється високим рівнем емоційної збудженості та подразливості, що притаманна цьому віковому етапу. Натомість серед молодших підлітків переважає фізична агресія (56%) та непрямая (44%). У них агресивні реакції часто проявляються в імпульсивній, неусвідомленій формі: крики, удари по предметах, тупання ногами, фізичні спалахи гніву. Часто така поведінка переходить межу самовираження і спрямовується безпосередньо на інших людей у формі фізичного впливу.

Ще однією чітко вираженою особливістю поведінки як молодших, так і старших підлітків є підвищений рівень подразливості 38% та 44% відповідно. Ця риса проявляється у схильності до різкої, імпульсивної реакції навіть на незначні зовнішні подразники: запальність, грубість, дратівливість. Серед менш виражених реакцій у старших підлітків зафіксовано негативізм (18%) та образливість (38%), а у молодших – негативізм (15%), підозрливість і також роздратованість (по 38%). Це свідчить про те, що попри наявні агресивні тенденції, загалом більшість підлітків не демонструють глибокої ворожості до оточення, а швидше мають ситуативні емоційні реакції.

Що стосується рівнів конфліктності, то більшість респондентів обох статей виявили середні показники. Високий рівень конфліктності притаманний 9,1% хлопців та 10,5% дівчат, що вказує на незначну кількість підлітків з яскраво вираженою конфліктною поведінкою. При цьому значна частина учасників продемонструвала високий рівень безкомпромісності – відсутність гнучкості у спілкуванні й небажання шукати компроміс. Близько третини опитаних виявляють схильність до запальності й недовіри, що може провокувати міжособистісні зіткнення. Позитивна (адаптивна) агресивність, яка проявляється у наполегливості та впевненості, виявлена у 72,2% хлопців та 52,6% дівчат. Причому рівень напористості у обох груп був вищим, ніж рівень непоступливості, що свідчить про бажання відстоювати власну позицію, але не через агресію. Негативна агресивність, яка включає в себе мстивість і нетерпимість до інших, менш виражена низькі показники зафіксовано у 54,5% хлопців і 47,4% дівчат.

Методика також дала змогу визначити загальний рівень агресивності та ворожості. У 62% молодших підлітків спостерігається виражена агресія, що свідчить про труднощі з контролем емоцій, низьку здатність до конструктивної поведінки й негативне ставлення до соціального оточення. Такий рівень агресивності нерідко виступає каталізатором конфліктів. Натомість у старших підлітків простежується зростання рівня ворожості (48%), що, ймовірно, пов'язано зі зростанням підозрілості та зниженням довіри до оточуючих у процесі соціального дозрівання.

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ КОНСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Освітній процес виконує важливу функцію не лише у сфері передачі знань, а й у формуванні особистості здобувача освіти як цілісної, соціально зрілої та морально відповідальної особистості. Саме в умовах навчання закладаються основи світогляду, інтелектуального потенціалу та емоційно-вольових якостей, які визначатимуть подальший життєвий шлях людини. Рівень розвитку особистості в межах освітнього середовища значною мірою впливає на її уявлення про себе, на вибір життєвих орієнтирів, систему цінностей та ставлення до соціуму.

З огляду на це, актуальним є впровадження психолого-педагогічних програм, орієнтованих на виховання соціально значущих якостей, розвиток вмінь ефективної комунікації, формування навичок конструктивного розв'язання конфліктів і профілактики девіантних форм поведінки. Подібні програми сприяють не лише підвищенню загального культурного рівня учнів, а й формуванню їхньої емоційної зрілості, здатності до рефлексії та соціального самоконтролю.

Основна мета запропонованої програми полягає у розвитку соціально-комунікативної компетентності підлітків через активну взаємодію в ігрових і тренінгових форматах. Програма спрямована на вдосконалення навичок конструктивної поведінки в умовах міжособистісних конфліктів, формування вміння усвідомлено реагувати на складні ситуації, підвищення поінформованості про природу дружніх стосунків та необхідність взаємної поваги. Крім того, вона передбачає розвиток емпатії, толерантності та відповідальної поведінки у процесі соціальної взаємодії.

Мета програми конкретизується у таких завданнях:

– надати учасникам уявлення про природу конфлікту та основи ефективного управління конфліктними ситуаціями;

- сприяти усвідомленню важливості побудови взаємин, заснованих на взаємній повазі та етичному спілкуванні;

- формувати у школярів позитивне ставлення до дружби, здатність підтримувати товаришів і виявляти доброзичливість у взаємодії;

- підтримувати становлення позитивного образу «Я» та підвищення самооцінки;

- розвивати комунікативні навички та вміння налагоджувати ефективну взаємодію з ровесниками, розуміти й приймати інших.

Очікувані результати реалізації програми:

- підлітки опанують базові навички врегулювання конфліктів і зможуть конструктивно поводитися в складних соціальних ситуаціях;

- учасники матимуть уявлення про принципи дружніх і поважних стосунків, демонструватимуть толерантність у ставленні до однолітків;

- учні володітимуть техніками ефективного спілкування та активного слухання;

- буде сприятливо сформований позитивний образ себе, що сприятиме зміцненню впевненості у власних силах та емоційній стабільності.

Корекційно-розвивальна програма «Гармонія навчання без конфліктів» розроблена для практичного впровадження фахівцем-психологом у роботі з учнями 8-11 класів.

Програма включає 10 тематичних занять, тривалість кожного – від 60 до 90 хвилин, у форматі групової роботи з учасниками чисельністю від 10 до 20 осіб. Загальна вибірка дослідження (60 учнів) поділяється на три підгрупи для ефективного залучення до участі.

У рамках реалізації програми використовуються різноманітні інтерактивні методи та техніки, серед яких:

- 1) мозкові атаки (brainstorming);
- 2) рольові та рухливі ігрові вправи;
- 3) організовані дискусії;
- 4) моделювання соціальних ситуацій;

- 5) вправи на релаксацію та емоційне розвантаження;
- 6) інтерактивні ігри, спрямовані на розвиток співпраці, комунікації та самоутвердження;
- 7) групові бесіди та спільне обговорення проблемних ситуацій;
- 8) аналіз життєвих кейсів та пошук оптимальних рішень;
- 9) міні-лекції з елементами діалогу;
- 10) робота у малих групах і парах;
- 11) використання притч, метафоричних історій як інструментів етичного осмислення поведінки.

Структура програми побудована у вигляді окремих логічно завершених модулів, кожен із яких має змістовну самостійність і практичну значущість. Такий підхід дозволяє проводити заняття як у рамках цілісного курсу, так і у вигляді окремих тематичних зустрічей. Крім того, модульна побудова програми забезпечує легку адаптацію для нових учасників, які приєднуються до групи вже в процесі її роботи. Повний зміст авторської психокорекційної програми подано у Додатку Ж.

У попередньому розділі зазначалося, що до вибірки нашого дослідження увійшли учні 5-9 класів у кількості 60 осіб, серед яких було 28 хлопців і 32 дівчини. З метою перевірки висунутих гіпотез ми застосували комплекс діагностичних методик, до якого увійшли:

- 1.Методика визначення рівня конфліктності особистості (автор – Г. Ложкін);
- 2.Методика К. Томаса у адаптації Н. В. Гришиної для вивчення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях;
- 3.Методика оцінки рівня агресивності у підлітків, розроблена А. Бассом і А. Даркі.

Ці ж самі інструменти були використані нами на початковому етапі дослідження. Після реалізації психокорекційної програми ми провели повторну діагностику для виявлення змін у рівні конфліктної поведінки учасників. Отримані дані були проаналізовані та згруповані відповідно до кожної

застосованої методики. Повторне тестування за методикою Ложкіна показало позитивну динаміку: кількість підлітків із високим рівнем конфліктності зменшилася з 18,3% до 13,6%; частка тих, хто має середній рівень, незначно скоротилася з 59% до 57,8%; натомість кількість учнів із низьким рівнем конфліктності зросла з 22,7% до 28,6%. Деталізовані результати наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Результати порівняльного аналізу дослідження рівня конфліктності особистості (за Г. Ложкіним)

Рівні конфліктності	До програми	Після програми
Високій	18,3%	13,6%
Середній	59%	57,8%
Низький	22,7%	28,6%

Джерело: сформовано за [32]

Після повторного застосування методики К. Томаса «Дослідження особливостей реагування в конфліктній ситуації» були зафіксовані певні зрушення у виборі підлітками стратегій поведінки під час конфліктів. Спостерігається чітка тенденція до зростання використання моделей, що відповідають кооперативному підходу до вирішення конфліктів – зокрема, підвищився рівень застосування стилів компромісу та співпраці. Водночас знизилася частота вибору моделей, які орієнтовані на наполегливе просування власних інтересів, таких як змагання та пристосування.

Що стосується стилю уникнення, то суттєвих змін у його використанні зафіксовано не було (див. табл. 3.3). Таким чином, можна зробити висновок, що після реалізації психокорекційної програми підлітки стали частіше застосовувати більш конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях. Це можна розцінювати як позитивний результат здійсненого втручання.

Таблиця 3.3.

Результати порівняльного аналізу показники середніх величин типів поведінки у конфліктах підлітків вибіркової сукупності

Критерії аналізу Типи поведінки особистості у конфліктах	До програми	Після програми
	Середні величини (Mx) виявлення показників (N = 60)	Середні величини (Mx) виявлення показників (N = 60)
Змагання	6,10	6,24
Пристосування	5,07	4,94
Компроміс	6,63	7,54
Уникання	5,44	5,26
Співпраця	6,50	7,42

Джерело: сформовано за [22]

У результаті повторного застосування методики агресивності А. Басса та А. Даркі (результати зведено в таблиці 3.4), зафіксовано загальне зниження основних показників агресивних проявів у порівнянні з попереднім вимірюванням до проведення психокорекційної програми.

Після завершення програми можна відзначити кілька важливих змін у структурі агресивності серед підлітків. Найчастіше виявляються такі форми агресії, як непряма агресія та підозрілість, при цьому залишаються досить високими рівні вербальної агресії та почуття провини. Цікаво, що до фізичної агресії більше схильні дівчата, ніж хлопці, хоча після реалізації програми загальний показник зменшився. Вербальна агресія, яка раніше домінувала серед дівчат, також знизилась, однак серед хлопців цей показник лишається відносно високим.

Непряма агресія властива представникам обох статей, але більш виражена серед дівчат (75% у дівчат проти 64,3% у хлопців). Доволі високим є також рівень негативізму, який більш характерний для хлопців, хоча й серед дівчат

майже половина демонструє цю рису. Показник «Роздратування» був вищим у хлопців, що свідчить про їхню схильність до емоційних вибухів. Підозрілість виявилась однаково високою у представників обох статей, що може вказувати на загальну тривожність і недовіру у соціальних взаємодіях.

Індекс агресивності вищий серед дівчат, однак після психокорекційної роботи його значення почало знижуватися. Індекс ворожості як у хлопців, так і у дівчат не перевищує допустимих меж, і після завершення програми цей показник залишився стабільним. У цілому результати свідчать про ефективність впроваджених психокорекційних заходів у зниженні рівня агресивних тенденцій у підлітковому середовищі.

Таблиця 3.4.

Результати порівняльного аналізу дослідження рівня агресивності вивчався за допомогою методики показників і форм агресії Басса-Дарки (КГ та ЕГ)

Види агресивної поведінки	До програми		Після програми	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
1. Фізична агресія (к=11):	78%	43%	66%	31%
2. Вербальна агресія (к=8):	68%	62%	62%	51%
3. Непряма агресія (к=13):	67%	78%	63%	68%
4. Негативізм (к=20):	65%	55%	71%	46%
5. Дративливість (к=9):	61%	54%	62%	47%
6. Підозрілість (к=11):	67%	68%	66%	51%
7. Образа (к=13):	55%	56%	53%	55%
8. Почуття провини (к=11):	64%	80%	65%	79%

Після впровадження психокорекційної програми було проведено порівняльний аналіз результатів «до» і «після», що дозволило підтвердити її ефективність у зниженні рівня конфліктності підлітків. Експеримент мав на меті оцінити результативність тренінгового впливу за кількісними показниками. Програма довела свою доцільність і може бути повторно застосована як для нових учасників, так і для тих, хто вже проходив її раніше. Вона є корисною та результативною у корекції конфліктної поведінки підлітків.

ВИСНОВКИ

Сучасні українські підлітки опинилися в умовах надзвичайних викликів, спричинених повномасштабною війною, що суттєво впливає на всі аспекти їхнього життя, зокрема освітнє середовище. У межах даної наукової роботи розглядалася актуальна науково-практична проблема – особливості конфліктної поведінки у підлітковому віці, за результатами якої було сформульовано низку висновків.

1. Проаналізовано теоретичні основи вивчення конфліктної поведінки у підлітковому періоді. Конфлікт розглядається як складне соціально-психологічне явище, що має низку характерних рис: суперечності, активне протиборство сторін, ускладнене спілкування та високий рівень емоційної напруги. Визначено його структурні елементи, основні етапи розвитку, а також джерела – суперечності, що виникають через невідповідність знань, навичок, особистісних особливостей або емоційних і психофізіологічних станів. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що формування поведінкових стратегій особистості є результатом складної взаємодії соціокультурного контексту, індивідуально-психологічних чинників та внутрішньої активності самої особистості. У підлітковому віці, який є критичним для особистісного становлення, ці процеси відбуваються у межах формування базових психологічних структур. Саме особистісні риси визначають схильність до конфліктної поведінки: у багатьох підлітків простежується імпульсивність, емоційна нестриманість, труднощі з самоконтролем та дотриманням норм поведінки. Ключовими рисами, що обумовлюють конфліктність, є безкомпромісність, дратівливість, агресивність та впертість, які часто трансформуються в деструктивні моделі поведінки в соціальних взаємодіях.

2. У ході емпіричного дослідження було виявлено, що переважна частина опитаних підлітків демонструє середній рівень конфліктності, при цьому у 18,3% зафіксовано високий рівень. На основі узагальнення даних, отриманих за методикою 16-факторного особистісного опитувальника Кеттелла, було

змодельовано три типи психологічних профілів: особистість із високою конфліктністю, зі середнім та низьким рівнями конфліктності.

Інтенсивність проявів конфліктності виявилася тісно пов'язаною з низкою особистісних характеристик. Емпіричні результати вказують, що підвищену конфліктність формують такі риси, як підвищена напруженість, слабкий самоконтроль, нестійкість емоційної сфери, порушення норм поведінки, підозрілість. Особливо значущим чинником виявилася низька нормативність поведінки, яка часто супроводжується жорстким ставленням до інших та деструктивними способами взаємодії.

3. Згідно з результатами, отриманими за методикою К. Томаса («Оцінка способів реагування у конфлікті», адаптація Н. В. Гришиної), встановлено, що з віком підлітки демонструють незначні, статистично невиражені зміни у поведінкових стратегіях. Вікові та статеві відмінності у рівні конфліктності виявилися неістотними. Однак простежується тенденція до зменшення орієнтації на конкурентну боротьбу та зростання вибору стратегій компромісу й пристосування, що може свідчити про поступове набуття досвіду конструктивної взаємодії в соціальних ситуаціях.

4. Результати методики дослідження самооцінки особистості (С.А. Будассі) показали, що з віком у підлітків відбуваються зміни в характері самооцінки. Якщо для молодших підлітків типовою є занижена неадекватна самооцінка, то серед старших частіше фіксується завищена. Загалом у половини учнів спостерігається неадекватний рівень самооцінки, що не відповідає їхнім реальним особистісним якостям, зовнішності та поведінці. Характерною особливістю для обох вікових груп є наявність крайнощів – самооцінка або надто низька, або надто висока, що безпосередньо впливає на їхню навчальну мотивацію та якість соціальної взаємодії.

Що стосується дослідження за методикою Басса–Дарки, то було виявлено, що 62% молодших підлітків мають підвищений рівень агресивності. Це вказує на недостатній розвиток навичок емоційної регуляції, а також на негативне ставлення до себе та навколишнього середовища. Високий рівень агресії серед

молодших підлітків є важливим чинником формування конфліктної поведінки. У старших підлітків спостерігається зростання показників ворожості, що, ймовірно, пов'язано з підвищеною підозрілістю до оточення та поглибленням емоційного відчуження.

5. Було також виявлено статистично значущий зв'язок між рівнем конфліктності підлітків і їхньою навчальною успішністю: що вищі навчальні досягнення, то нижчий рівень конфліктної поведінки.

Застосована нами психокорекційна програма, спрямована на профілактику та зниження конфліктності у підлітковому середовищі, продемонструвала високу ефективність. Це підтверджується як результатами кількісного аналізу, так і відгуками самих учасників. Запропонована нами модель роботи з конфліктною поведінкою може включати такі етапи:

- 1) виявлення підлітків із підвищеним рівнем агресії, які потребують психологічної допомоги;
- 2) проведення з ними цільових психокорекційних занять, з подальшим моніторингом змін у показниках агресивності;
- 3) регулярна діагностика та у разі повторного зростання показників – повторне проходження програми.

Ми вважаємо доцільним застосовувати цю програму не лише для підлітків із високою конфліктністю, а й як профілактичний інструмент для ширшої аудиторії. Ефективна робота у сфері корекції конфліктної поведінки має бути системною та спиратися на результати попереднього психологічного діагностування, з обов'язковим урахуванням особливостей конкретного освітнього закладу.